

Bibliotuisse as veronderstelde tussentuiste

deur
Marli Lyon

*Tesis ingelewer ter voldoening aan die vereistes vir die graad
MPhil (Visuele Kunste) vir die rigting illustrasie
aan die Universiteit van Stellenbosch*

Studieleier: Martha J. Kaden

April 2014

BIBLIOTUISTE ————— MARLI LYON

BIBLIOTUISTE AS VERONDERSTELDE TUSSENTUISTE

'N LITERATUURSTUDIE EN FOTO-DOKUMENTERING
VAN HERMENEUTIESE PLEKMAAKPROSESSE
TER ILLUSTRASIE VAN DIE KONSEP BIBLIOTUISTE
AS VERONDERSTELDE TUSSENTUISTE

NOVEMBER 2013

-

TESIS INGELEWER

TER GEDEELTELIKE VOLDOENING

AAN DIE VEREISTES VIR DIE GRAAD

MPHIL (VISUELE KUNSTE)

AAN DIE UNIVERSITEIT VAN STELLENBOSCH

VERKLARING

DEUR HIERDIE TESIS/PROEFSKRIF IN TE LEWER, VERKLAAR EK DAT DIE
GEHEEL VAN DIE WERK HIERIN VERVAT, MY EIE,
OORSPRONKLIKE WERK IS, DAT EK DIE ALLEENOUTEUR DAARVAN IS
(BEHALWE IN DIE MATE UITDRUKLIK ANDERS AANGEDUI), DAT
REPRODUKSIE EN PUBLIKASIE DAARVAN DEUR DIE UNIVERSITEIT VAN
STELLENBOSCH NIE DERDEPARTYREGTE SAL SKEND NIE EN DAT EK DIT
NIE VANTEVORE, IN DIE GEHEEL OF GEDEELTELIK, TER VERKRYGING
VAN ENIGE KWALIFIKASIE AANGEBIED HET NIE.

DATUM: NOVEMBER 2013

-

HANDTEKENING

-

DATUM

UBI BENE, IBI PATRIA

-

'N GROOT DANKIE AAN:

TANNIE LUCIA

TINO

MY OUERS

MARTHIE

/ ABSTRAK /

Huis, tuiste, tuis-wees-in-die-wêreld en die behoefte na 'n mobiele tuiste wat saam swerf deur ons alledaagse leefwêreld, is onderwerpe waarmee hierdie tesis bemoei is. Ek is van mening dat hedendaagse mobiliteit gevind in globalisasie en soektog na 'n eie plek, vra na 'n komplementêre konseptualisering van tuiste. My studie fokus op boeke en hul fisiese en psigiese eienskappe om as moontlike komplementêre tuiste tot huis en tuiste aangewend te word. Doreen Massey en Martin Heidegger se teorieë rondom wyses van bewoning op aarde dien as spilpunt wat deur aanvullende teoretici gekoppel word aan 'n fenomenologiese teks wat die alledaagse ervaring van tuis-wees-in-die-wêreld op die voorgrond plaas.

/ ABSTRACT /

House, home, to be at-home-in-the-world and the need for a mobile home that accompanies us through our everyday life, are concepts upon which this thesis is built. I am of opinion that the constant mobility of globalization and each individual's journey of finding a place to belong to, dictates a complementary conceptualization of a home. My study focuses on the possibilities that books present, physically and psychologically, as a possible complementary term to a house and a home. The theoretical structure of this thesis is based on Doreen Massey and Martin Heidegger's view on modes of habitation. They outline a framework in which this phenomenological text of an everyday phenomenon, namely: to-be-at-home-in-the-world, is discussed.

INHOUD

<i>VERBAND TUSSEN TEORIE EN PRAKTIES</i>	1 - 2
-	
1. INLEIDENDE OPMERKINGS OOR DIE KONSEP HUIS AS PLEK EN TUISTE	
<i>VERHUISINGSAGTERGROND</i>	3 - 8
-	
<i>LITERATUUROORSIG</i>	8 - 10
-	
<i>NAVORSINGSMETODOLOGIE</i>	10 - 12
-	
<i>DIE TEORETIESE RAAMWERK</i>	12 - 14
- <i>PLEK, RUIMTE, HUIS EN TUISTE</i>	
- <i>MOBILITEIT</i>	
- <i>IDENTITEIT EN SELF</i>	
-	
<i>OORSIG OOR HOOFSTUKKE</i>	14 - 15
-	
<i>OPSOMMEND</i>	15 - 16
-	
2. DIE SOEKE NA HUIS, PLEK EN TUISTE	
IN 'N SNEL VERANDERENDE SOSIALE REALITEIT	
<i>GLOBALE INTERKONNEKSIE</i>	17 - 18
-	
<i>'HOME INSTINCT'</i>	18 - 20
-	
<i>(VER)GRYPE NA PLEK – HEDE EN VERLEDE</i>	20 - 22
-	
<i>I WISH...PROJEK</i>	22 - 25
-	
<i>PSIGO-SOSIALE LANDSKAP</i>	25 - 26
-	

<i>'N ALTERNATIEF?</i>	26 - 28
-	
<i>GEVOEL-VAN-BEHOORT</i>	28 - 30
<i>WAAROM DIE SOEKE NA PLEK IN ONSTABILITEIT?</i>	
-	
<i>HUIS AS PLEK EN RUIMTELIKE TUISTE</i>	30 - 32
-	
<i>SOSIALE REALITEIT</i>	32 - 35
-	
<i>HUIS, TUIS EN 'ACTIVITY SPACE'</i>	35 - 37
-	
<i>OPSOMMEND</i>	37 - 39

3. PLEKMAAKPROSESSE OM 'N BIBLIOTUISTE TE SKEP

<i>TUISTE AS GELEEFDE RUIMTE</i>	40 - 41
-	
<i>TRACE-PROJEK</i>	41 - 43
-	
<i>PRAKTIESE TRACE-PROJEK UITVOERING</i>	43 - 47
-	
<i>BESITTING VAN DIE AKTIWITEITSRUIMTE</i>	47
-	
<i>SKEIDING TUSSEN BINNE EN BUITE</i>	48
-	
<i>AFDRUKKE / IMPRESSUM</i>	48 - 49
-	
<i>BESIT EN IN BEHEER VAN 'N BIBLIOTUISTE</i>	49 - 53
-	
<i>10 DAE PALIMPSES-PROJEK</i>	53 - 55
-	

<i>TUISTELOOSHEID</i>	55 - 58
-	
<i>OPSOMMEND</i>	59 - 60
-	
4. UBI BENE, IBI PATRIA - WAAR DIT MET MY GOEDGAAN IS MY TUISTE SLOTOPMERKINGS	
-	61 - 63
5. BIBLIOTUISTE BIED 'N OOP NARRATIEF VIR PERSOONLIKE PLEKMAAKPROSESSE	
-	64 - 65
6. BIBLIOGRAFIE	
-	66 - 74
7. LYS VAN ILLUSTRASIES	
-	75 - 77
8. ILLUSTRASIES	
-	78 - 97

BIBLIOTUISTE AS
VERONDERSTELDE
TUSSENTUISTE

'N LITERATUURSTUDIE
EN FOTO-DOKUMENTERING
VAN HERMENEUTIESE
PLEKMAAKPROSESSE
TER ILLUSTRASIE
VAN DIE KONSEP BIBLIOTUISTE
AS VERONDERSTELDE
TUSSENTUISTE

VERBAND TUSSEN TEORIE EN PRAKTIES

My persoonlike illustratiewe praktyk is gegrond in 'n verkenning en bestudering van alledaagse handeling wat maklik in hul stille eenvoud oorgesien kan word, maar tog in dié stilte maak die handeling deel uit van 'n groter geheel wat die menslike lewêreld vorm en daarom onvervangbaar is. In hierdie skryfstuk wil ek op 'n konkrete, kreatiewe wyse sin gee aan die konsepte huis en tuiste. 'n Persoonlike behoefte aan 'n brugtuiste tussen "huis" en "tuiste", gee aanleiding tot die praktiese ondersoek na 'n konkrete, tasbare alternatiewe verstaan van tuiste en die ontwikkeling van die nuwe konsep bibliotuiسته.

Uit 'n illustratiewe oogpunt word die uitbeelding van 'n fisiese huis as plek deur die eeue asook daagliks op 'n wye verskeidenheid wyses aangespreek, maar omdat die konsep tuiste 'n abstrakte, hoogs individueel, onsigbaar en grootliks 'n persoonlike gedagteskepping is, is dit veel moeiliker om dit uit te beeld. Die mikpunt van my praktiese werk onderskryf deur my teoretiese komponent, is om die nuwe konsep, wat 'n brugtuiste tussen huis en tuiste veronderstel, illustratief uit te beeld.

Om die universele behoefte aan 'n huis en tuiste te ondersoek, is die I WISH... projek in Khayelitsha geloods. Die TRACE-projek in Venesië het gefokus op die verkenning van die plekmaakprosesse van die individu en die 10 DAE PALIMPSES-projek wou spesifiek die nuutgeskepte

konsep van 'n brugtuiste vergestalt. By beide die TRACE en PALIMPSES-projekte is fotodokumentasie as integrerende illustratiewe metode gebruik om al drie genoemde konsepte naamlik huis/plek, tuiste en tussentuiste te illustreer.

Die gekose fotografiese medium verbind die teoretiese praktyk deur die kenmerkende eienskap wat aksies in leesbare beelde vasvang, om in hierdie vasgevangde pouse die fenomenologiese plekmaakprosesse vanuit 'n individu se leefwêreld te ondersoek.

My uitgangspunt in hierdie versameling werke is om deur 'n samewerkende verhouding van (a) my en 'n mede-student wat uitkring na 'n (b) samewerkingsverhouding tussen my en die groter gemeenskap asook die (c) internasionale gemeenskap, 'n deur of venster te vind na 'n baie private ruimte wat sigbare sowel as onsigbare impressums van plekmaakprosesse verbeeld. Hierdie outobiografiese werke reflekteer die psigo-sosiale landskap in 'n onstabiele realiteit waar die gevoel van behoort of 'n tuiste ons reddingsboei aan die samelewing is.

Die illustratiewe dokumentasie word ondersteun deur 'n skryfstuk wat bestaande literatuur oor die konsepte huis en tuiste ontgin en wat die nuwe konsep wat 'n brugtuiste of tussentuiste veronderstel, ondersoek en omskryf.

Ek werk vanuit 'n diep emosionele en persoonlike ervaring rondom die konsep van 'n tuiste. My praktiese en teoretiese werk is gegrond in die wyse waarop huis en tuiste in die hede en verlede geskep word – 'n tuiste wat al vyf die sensoriese stimuli van reuk, hoor, voel, sien en proe ontwaak. Dit is die onsterflike tuiste van my gedagte-wêreld, wat soos grasgerwe op 'n omgeploegde land, nostalgiese impressums agterlaat.

HOOFSTUK 1: INLEIDENDE OPMERKINGS

OOR DIE KONSEP HUIS AS PLEK EN TUISTE

Vanuit 'n belangstelling in huis en tuiste, aangewakker deur persoonlike verhuising, word globalisasie en werkloosheid as sosiale realiteite voorgehou waarbinne die hedendaagse samelewing hulself bevind. Hierdie sosiale realiteit vra na 'n komplementêre tuiste wat saam met die individu deur plek kan beweeg en stel ook die riglyn vir die probleemstelling wat vra na die konseptualisering van hierdie komplementêre tuiste tussen huis en tuiste. Die doelstellings vergestalt in die praktiese projekte, stel ondersoek in na plekmaakprosesse binne 'n huisstruktuur, die psigo-sosiale landskap van die samelewing en die insluitende proses van tuiste-maak. Doreen Massey en Martin Heidegger se teorieë rondom wyses van bewoning op aarde dien as spilpunt wat deur aanvullende teoretici gekoppel word aan 'n fenomenologiese teks wat die alledaagse ervaring van tuis-wees-in-die-wêreld op die voorgrond plaas.

[T]he real plight of dwelling does not lie merely in a lack of houses. The real plight of dwelling is indeed older than the world wars with their destruction, older also than the increase of the earth's population and the condition of the industrial workers. The real plight lies in this, that mortals ever search anew for the nature of dwelling, that they must ever learn to dwell (Heidegger 1975:161).

VERHUISINGSAGTERGROND

Tot en met die ouderdom van agt en twintig het ek agt keer verhuis. Dit is nie uitermate baie nie, maar tog genoegsame blootstelling om te weet dat verhuising veel meer is as die blote fisiese beweging van een *plek* na 'n ander. Verhuising omsluit elke faset van menswees – sosiaal, emosioneel en sielkundig – en laat die individu onttreë met 'n verlies aan alles kosbaar en bekend. Ek het persoonlik ervaar

dat aanpassing in 'n nuwe *plek* veel meer behels as net die ontginning van 'n nuwe eie plek binne 'n groter ruimte – dat dit inderdaad 'n langsame reis na binne behels voordat jy weer met oortuiging kan verklaar dat jou nuwe huis ook jou tuiste geword het.

My persoonlike verhuisingsverhale en gepaardgaande ervaring van *nie-behoort* en nie geborge wees nie, het my belangstelling in die breër verstaan van die begrip “huis” teenoor “tuiste”, asook die begrip geborgenheid en die ervaring van *om-te-behoort* geprikkel. Met my persoonlike verhuisingsverhaal as agtergrond ontstaan my nadenke oor die verhouding tussen mens en plek (Jackson & Smith, 1984:22). Waarom is die ervaring van verhuising so intens emosioneel? En hoe word 'n huis 'n tuiste? Kan 'n nuwe tuiste met verloop van tyd dieselfde geborgenheid bied en watter prosesse kan 'n nuwe plek omskep in 'n tuiste?

My persoonlike ervaring en nadenke het my ook met ander oë na “die ander”, en spesifiek na haweloses en dus ook tuisteloses, in veral die groter Suid-Afrikaanse konteks laat kyk. Hoe rig straatbewoners, in die Wes-Kaap beter bekend as “bergies”, en die werklose bevolking hulle omgewing in om 'n tuiste te vind of te skep? In die voorwoord van Sigmund Freud se *The Uncanny*, word verwys na Freud se persoonlike tuisteloosheid wat hy ervaar het na die Tweede Wêreldoorlog: '[t]o be sure, I'm not a patriot, but it is painful to think that pretty much the whole world will be foreign territory' (1:2003).¹ Soos met Freud, het oorlog dikwels tot die verlies van huis en 'n gepaardgaande tuiste gelei, maar daar kan met reg gesê word dat die hedendaagse *oorlog* werkloosheid is wat armes dwing om hul plek te verlaat. Plek in die moderne samelewing word verkry deur monetêre waardes en indien die individu nie oor hierdie waardes beskik nie, kan plek nie bekom word nie.

Statistiek Suid-Afrika se syfers van die derde termyn in 2012 wys daarop dat 3.3 miljoen jeugdiges tussen die ouderdom van 15-34 werkloos is. 'n Werkloosheidpersentasie van 36% (Jones, 2013). Werkloosheidsyfers in Suid-Afrika word dus inderdaad die *oorlog* met as gevolg 'n groep jeugdiges sonder toegang tot behuising. Hoe kan die jeug, die toekoms van Suid-Afrika, geborgenheid vind sonder die nodige monetêre waardes om toegang te verkry tot plek?

¹ Alhoewel oorlog en uitsluitende wetgewing nie sinoniem is nie, is die fenomeen van 'n onstabiele realiteit 'n aspek wat beide in gemeen het.

Konstante beweging en 'n nomadiese leefstyl word kenmerkend van 'n groep wat gebuk gaan onder werkloosheid, altyd op soek na plek en tuiste – en uiteindelik na self en 'n eie identiteit. Maar waar is daar 'n ruimte binne 'n dorp of stad waar 'n tuiste geskep kan word? Publieke plekke behoort aan die staat en wanneer die nomadiese individu te lank vertoef word hy/sy weereens verwyder, want die plek behoort reeds aan 'n ander – 'n ander se private eiendom, 'n ander se tuiste of 'n ander se ervaring van geborgenheid.

Die soeke na 'n tuiste kring op nog 'n verdere vlak uit na globalisering wat as sinoniem tot die voorafgaande bespreking bestaan uit konstante beweging en 'n nomadiese leefstyl. Onmiddellike konneksies, plaaslik en internasionaal, veroorsaak onbeperkte beweging nie net van inligting nie, maar ook onbeperkte beweging van die individu van een plek na 'n ander. Die konneksie van behoort aan 'n spesifieke plek vervaag en konstante beweging word die norm.²

My intense soeke na geborgenheid het my, soos reeds genoem, ondersoekend laat nadink oor moontlike prosesse wat die ervaring van *tuis-wees* en geborgenheid kan verhaas. My eie middelklas-realiteit, asook die Suid-Afrikaanse realiteit van huisloosheid en die onafwendbaar gepaardgaande tuisteloosheid, is direk aanleidend tot my **probleemstelling** naamlik: dat 'n komplementêre konseptualisering tot plek en ruimte of huis en tuiste ondersoek sal word. Hierdie proses wil poog om 'n haalbare middeweg of brug tussen die konsepte plek of huis en tuiste of ruimte, of die ervaring *om-te-behoort*, te vind.

Dus word 'n komplementêre term tussen plek en ruimte of huis en tuiste as middeweg, om 'n *gevoel-van-behoort* in die wêreld te vind, ondersoek.

Binne die konteks van my studie moet hierdie komplementêre ruimte nie plek gebonde wees nie, mobiliteit kan akkommodeer, aanpasbaar wees by die snelle beweging van globalisasie asook beweging veroorsaak deur werkloosheid, dit moet maklik toeganklik wees en nie afhanklik van monetêre waardes wees nie. Dié konsep is wel 'n psigologiese of emosionele alternatief, maar kan ook 'n tasbare,

² 'n Stelling geskoei op my persoonlike ervaring vanuit 'n blanke middelklas wat die mobiliteit van globalisasie 'n algemeen aanvaarde werklikheid is. Hierdie is wel nie 'n veralgemeende waarheid toepaslik op elke individu vanuit die groter gemeenskap nie.

fisiese neerslag vind in 'n moontlike **bibliotuiste**.³ Die begrip **bibliotuiste** word volledig omskryf in Hoofstuk Twee.

Die **doel** van hierdie ondersoek is dus om 'n tussentuiste of brugtuiste in 'n snelveranderende, geglobaliseerde wêreld te skep of te vind. Die nuutskepping en konsep **bibliotuiste** bied 'n mobiele virtuele tuiste as 'n veronderstelde saamdraagbare tuiste. Om die gestelde doel, naamlik die skep van 'n brugtuiste of tussentuiste, te bereik het ek vyf strategiese **doelwitte** geformuleer. Eerstens om 'n literatuurstudie daar te stel om reeds bestaande navorsing oor die konsepte huis en tuiste te dokumenteer. Die primêre navorsingsvraag, naamlik die ondersoek en definiëring van 'n huis asook 'n tuiste, word deur die hermeneutiese fenomenologie aangespreek.

Tweedens word die fundamenteel menslike behoefte aan 'n huis en tuiste van 'n verskeidenheid individue ondersoek deur die praktiese / *WISH...* projek in Khayelitsha en derdens word die potensiaal opgesluit in plekmaakprosesse om van plek 'n tuiste te maak, deur fotografie in die TRACE-projek ondersoek. Vierdens word die nuwe konsep, **bibliotuiste**, ook deur foto-dokumentasie verbeeld deur die 10 DAE PALIMPSES-projek.

Fotografiese dokumentering as uitbeelding van ruimtelike realiteite, asook van die interaksie tussen verskillende realiteite, word as strategie in die TRACE en PALIMPSES-projekte gebruik omdat dit werklike momente in die voorgrond en agtergrond dokumenteer en die moontlikheid van interpretasie om abstrakte konsepte te belig, daar stel.

Laastens was my doelwit om vanuit die literatuurstudie in samehang met die drie praktiese projekte, 'n nuwe konsep te formuleer en die moontlike praktiese toepassing daarvan te ondersoek. Insluitende hierby sal ek ook poog om die term **bibliotuiste** en dus die kenmerkende kwaliteite van boeke as moontlike katalisator vir 'n gevoel van tuisteloosheid, te ontleed. Vandaar dan ook die nuutskepping **bibliotuiste**.

³ **Bibliotuiste** is 'n nuutskepping afgelei van die Griekse woord *biblion* wat boek beteken saamgevoeg met tuiste wat spreek van 'n *gevoel-van-behoort* in die wêreld. Die begrip **bibliotuiste** dien as metafoor vir 'n objek wat beide plek beslaan, maar ook die mobiliteit van ruimte akkommodeer.

Geraldine Pratt (1997:167–172) waarsku teen 'n teoretiese omskrywing wat alledaagse realiteite op die agtergrond stel. Daarom die belangrikheid om onderskeid te tref tussen huis en tuiste, maar om ook op die behoefte aan beide te let. My belangstelling in die verhouding tussen persoon en plek is dus nie gemoeid met 'n werkbare oplossing vir behuisingstekorte nie, maar sal poog om hierdie sosiale realiteit nie te ignoreer nie.

Om bogenoemde poging van 'n sosiaal realistiese definiëring van tuiste prakties uit te voer, word eerstens klem gelê op 'n huis in die konvensionele verstaan van die term, as 'n fisiese struktuur, bewoonbaar, beskermend en privaat. Tweedens fokus die begrip tuiste op die psigologiese en emosionele band tussen persoon en plek.

The question “Who am I?” is inseparable
from the question “What is the world like in
which I live?” (Fuchs, 2007:427-428).

Die kernvraag rondom tuiste is die ondersoek na ruimtelike interaksie. Ons leefwêreld, eksterne ruimtes of tuistes reflekteer ons identiteit volgens Fuchs. Die besinning oor die verhouding tussen plek en self werp nie alleenlik lig op 'n gevoel van behoort nie, maar ook op die proses van identiteitsvorming. ‘Wie is ek?’ staan onlosmaaklik teenoor ‘hoe lyk die wêreld waarin ek woon?’

Die vraag rondom ruimtelike interaksie word prakties toegelig deur fotografiese dokumentering van plekmaakprosesse, wat dien as argief vir die aktiwiteite binne plek of huis. Hiermee word gekyk na prosesse waardeur 'n *loco sancta* geskep word.⁴

Bydraende kernvrae is of die gevoel van *behoort* plek spesifiek is en of die moontlikheid bestaan om 'n gevoel van *behoort* in 'n objek te deponeer? Indien wel, kan só 'n objek saamgedra word? Die oogmerk van hierdie vraagstelling is 'n moontlike antwoord op die vraag: ‘Is dit moontlik om 'n persoonlike tuiste te vind ten spyte van veelvoudige geografiese liggings?’

In die groter tydsgees van globalisasie, waar mobiliteit die norm is en stasis die uitsondering, word die behoefte aan 'n mobiele emosionele

⁴ Gewone alledaagse handelinge is rituele wat plek omskep in 'n 'loco sancta' (Ducan & Ley, 1993:322), wat van plek 'n tuiste maak.

tuiste al hoe groter. 'n Ondersoek na objekte wat saamgedra word en deur onbewuste interaksie 'n gevoel van tuiswees bewerkstellig, word onderneem. Word die objekte 'n soort *memorabilia* wat ons verbind aan 'n spesifieke plek?⁵ Word die objek 'n soort verbeelde ruimte waar ek behoort? Die doelwit van hierdie ondersoek na objekte is dat die gekose objek as metafoor dien wat inlig oor die behoeftes van die persoon (Jackson & Smith, 1984:46). Ooreenkomste en karaktereenskappe van dié objekte word ontleed om moontlike raakpunte met boeke, of die nuwe konsep, **bibliotuiste**, te vind.

Is hierdie verbeelde ruimte of objek 'n bevredigende tuiste, alhoewel dit slegs 'n reddingsboei of verbindingslyn tot 'n gevoel van behoort verteenwoordig? In kontras met 'n mobiele objek as tuiste, word geworteldheid in 'n spesifieke geografiese ligging ondersoek. Wat bepaal dat hy/sy/ons in só 'n gewortelde plek insluitend of uitsluitend van die groter gemeenskap leef? Die positiewe asook negatiewe kenmerke van insluitend of uitsluitend leef, veral met die fokus op die menslike behoefte na privaatheid, word ondersoek.

Doreen Massey skryf in *For Space* '[i]t would be a grave myopia were we to ignore that wider geography, to forego that aspect of outwardlookingness in the lived geographical imagination' (2005:194). Hoe kan daar na buite gekyk word in 'n geografiese verbeelding en "die ander" deel word van hierdie tuiste? Die doel is om te verstaan of 'n insluitende denkraamwerk as teorie 'n positiewe bydrae lewer, maar in die alledaagse leefwêreld 'n onrealistiese utopia is.

In hierdie konteks is dit belangrik om die implikasie wat uitsluiting op die groter gemeenskap het aan te spreek, maar om ook die werklikheid van ontoeganklikheid in aanmerking te neem.

LITERATUUROORSIG

Shelley Mallet se artikel, *Understanding Home*, gee 'n oorsig oor die begripkonstruksie huis as tuiste. Mallet som die kernbegrippe rondom tuiste as volg op: '(a) place(s), (a) space(s), feeling(s), practices, and/or an active state of being in the world ... [home is] conflated with or related to house, family, haven, self, gender and journeying' (2004:62). Mallet raak hier die kernelemente van plek, ruimte, plekmaakprosesse en mobiliteit aan waar rondom die bespreking opgebou word.

⁵ In Afrikaans vertaal as gedenkskrifte/gedenkwaardighede.

Die definiëring van tuiste, soos deur Mallet bespreek in haar artikel, skets die raamwerk vir teorieë rondom tuiste wat ingesluit maar ook uitgesluit sal word binne my spesifieke skryfstuk. Alhoewel ek uit my persoonlike oogpunt as vroulike navorser skryf, is die doel nie om die fenomeen van geslagsgelykheid binne 'n tuiste te ondersoek nie en die feministiese kritiek op tuiste maak nie deel uit van die bespreking nie. Tuiste as 'n bergingsplek vir herinneringe aan 'n leëwêreld, die term huis en tuiste as komplementêr, maar nie sinoniem nie, die gaping tussen 'n werklike tuiste en 'n tuiste wat onthou word, tuiste as toevlugsoord en tuiswees in die wêreld, is alles onderwerpe wat saam die inhoud van die skryfstuk vorm.

Tuiswees in die wêreld word aangeraak in die skryfwerk van Martin Heidegger (1975) in *Poetry, Language, Thought*. My navorsing word geskoei op Heidegger se verduideliking van 'n gevoel van *behoort* as 'n nuanse tussen die fisiese asook denkbeeldige strukture wat ons as individue in die wêreld oprig. Deur plekmaakprosesse en deelname aan die alledaagse leëwêreld, is ons besig om nie net 'n huis te bou nie, maar essensieel 'n gevoel van behoort te skep.

Huis wat essensieel in plek bestaan is 'n beginpunt of plek van oorsprong vir David Harvey, Doreen Massey, Yi-Fu Tuan en Gaston Bachelard. Daar sal gefokus word op Doreen Massey as kernrolspeler in die sosiale geografiese gesprek rondom plek, ruimte en tuiste. Massey se skryfwerk problematiseer die grense van plek wat uitsluiting van die groter gemeenskap tot gevolg het en is van mening dat 'n *uitwaartskykende benadering* (2005:194) tot die alledaagse leëwêreld 'n inklusiewe samelewing kan skep. Dit kan tot gevolg hê dat groot stede ongekenne vermenging van insluiting akkommodeer wat 'n globale gevoel van behoort bewerkstellig (*Sien Massey 2005 en Massey & Jess 1995*).

Vir Massey is plek nie 'n enkelvoudige identiteit nie, maar 'n herhaaldelike herkonstruksie daarvan deur individue wat in en deur plek beweeg. In hierdie opsig bied Jean-Paul Sartre (1969) in *Being and Nothingness* raakpunte met Massey, naamlik dat 'n individu se vryheid nie beperk kan word nie. Later in sy skryfwerk korrigeer hy homself deur te sê daar is wel 'n beperking op 'n individu se vryheid, naamlik die vryheid van "die ander". Die mens het die vryheid om in plek 'n identiteit te skep, maar het nie die vryheid om 'n *ander* van sy vryheid te ontnem om in dieselfde plek weer identiteit te skep nie.

Die definisie van plek en ruimte deur Yi-Fu Tuan (1977:6) in *Space and Place: The perspective of Experience*, dien as uitgangspunt vanwaar die gesprek rondom plek en ruimte sal uitvloeï. Volgens Tuan is plek die pouse binne 'n mobiele ruimte. 'n Mobiele ruimte wat aansluit by die beweging en interkonneksies van globalisering, en die pouse van plek wat 'n geleentheid bied om stil te staan in die snelle warboel van moderne tegnologie.

Plek en ruimte word indirek deur die fenomenologiese filosoof, Gaston Bachelard (1994), aangespreek in *Poetics of space*, in sy gesprek rondom huis en tuiste. Bachelard sien die huisstruktuur as 'n raamwerk waarbinne 'n individu se alledaagse lewenservarings geleef word. Hierdie raamwerk beklemtoon die belangrikheid van 'n huisstruktuur/behuising as sosiale behoefte wat deel uitmaak van 'n teoretiese gesprek rondom huis en tuiste. Bachelard probeer ook in sy skryfwerk die balans vind tussen die mobiliteit van 'n reisiger, die sosiale realiteit van globalisasie en die gewortelde gevoel van behoort in plek. 'n Verhouding tussen tuisvoel in meervoudige geografiese liggings teenoor 'n stasis gewoonte in plek, word ook bespreek.

NAVORSINGSMETODOLOGIE

Fenomenologie as gekose navorsingsmetodologie vorm deel van 'n behoefte om 'n ooglopende fenomeen te identifiseer en van nader te beskou. Die gedagtes rondom tuisvoel in die wêreld is so 'n algemene verskynsel dat hierdie behoefte as vanselfsprekend aanvaar word en amper oorgesien word. Elke individu ervaar daaglik onuitgesproke hoop, drome en selfs innerlike gesprekke. Dit is aan hierdie interessante fenomeen waaraan die studie gewy word.

Every attempt of the historically developed sciences to attain a better grounding or better understanding of their own sense and performance is a bit of self-investigation on the part of the scientist. But there is only one radical self-investigation, and it is phenomenological
(Husserl, 1969:153).

Die vader van fenomenologie, Edmund Husserl, beskryf hierdie filosofiese beweging vanuit 'n fokus op die essensie van die mens self. Volgens Husserl is ervaring 'n hoër vorm van kennis. Fenomenologie is

'n beweging gemoeid met eie ervaring en doen homself voor in drie verskillende kwalitatiewe groepe naamlik: transendentale fenomenologie, hermeneutiese fenomenologie en eksistensiële fenomenologie.

Alhoewel beide Husserl en Heidegger hulself nie met eksistensiële fenomenologie vereenselwig nie, is daar eienskappe in beide se filosofiese benadering van 'n fenomeen, wat homself slegs voordoen wanneer die navorser in verbinding met die fenomeen tree. 'n Objektiewe, losstaande of vry standpunt maskeer dus die essensie van die fenomeen.

Husserl word grootliks geassosieer met transendentale fenomenologie wat gemoeid is met ervaring wat realiteite skep en 'n enkele essensiële beskrywing bied van die fenomeen. Die grootste onderskeid tussen transendentale en hermeneutiese fenomenologie is die gebruik van "*bracketing* (vertaal as *reduksie* of *samekoppeling*)" waardeur die fenomeen afsonderlik ondersoek word en 'n enkele betekenis toegeken word. Heidegger stem nie saam met die fenomeen wat in hakies geplaas word nie en is van mening dat reduksie onmoontlik is, daarom die verskuiwing van Heidegger na **hermeneutiese fenomenologie**. Hermeneutiek is gefokus op interpretasie van persoonlike narratiewe, subjektiewe ervarings en meervoudige interpretasies van die fenomeen. Volgens Heidegger is interpretasie al wat ons as individue het.

Die oogmerk van hierdie fenomenologiese skryfstuk is 'n blik op die geleefde realiteit eerder as teoretiese konsepte wat die sosiale landskap en realiteit uitsluit. Die verwewing van unieke en gedeelde ervarings deur die individu en die gemeenskap in beide se leëwêreld, is die fenomeen wat ondersoek word in my studie.

Die empiriese metodes gevolg in hierdie studie bestaan uit onderhoude, observasie, narratiewe oor denkebeeldige ruimtes, spesifieke ervarings en geleefde ruimtes wat deel uitmaak van die ondersoek na die fenomeen tuiste.

Die praktiese projekte wat aangepak is, vloei voort uit persoonlike belangstellings - '[o]ur personal life experiences are immediately accessible to us in a way that no one else's are' (Adams & van Manen, 2008:618). Die intensie is nie om die leser met eie ervaring te vermoei of onbewustelik hul ervarings te manipuleer nie. Die hoop is dat die

leser hom/haarself met die skrywer se ervaring sal kan vereenselwig (Adams & van Manen, 2008:618). Weereens word die waarheid rondom plek as persoonlike tuiste gesoek deur interaksie met “die ander”.

Fenomenologie is die studie van menslike essensie, maar fokus veral ook daarop om die essensie terug te sit in die bestaanswêreld. Heidegger, Sartre, Massey, Tuan en Bachelard se ontologieë vorm deel van die hermeneutiese fenomenologiese proses en fokus op werklike ervarings van die geleefde wêreld en nie slegs op die konseptualisering van die wêreld nie (Adams & van Manen, 2008:617).

DIE TEORETIESE RAAMWERK

Plek, ruimte, huis en tuiste

Tuiste, tuisteloosheid, huis en haweloosheid is onderwerpe waaroor daar in 'n verskeidenheid velde geskryf word. Uit die oogpunt van feministe is tuiste byvoorbeeld 'n plek van onderdrukking, vir verskeie gebroke gesinne is die verstaan van tuiste weer belaaï met verwronge persepsies. Die diverse kwessies rondom tuiste asook bestaande navorsing oor die onderwerp huis/tuiste in verskeie genres, noodsaak 'n definitiewe afbakening van die fokusarea ingesluit in die bespreking.

Tuiste se belangrike kenmerk van *in-plek-bestaan* regverdig 'n besinning oor hierdie fenomeen met die uitgangspunt van hoe plek bestaan in ruimte. Plek, die verhouding tussen plek en die individu, plekmaakprosesse, plek as tuiste, plek as insluitend en uitsluitend, sowel as plek as mobiel of staties, sal bespreek word.

Die fokus binne 'n sosiale geografiese besinning oor die verhouding tussen mens en plek, sal die volgende besprekings insluit: (a) tuiste teenoor huis, (b) emosionele geografiese plek, (c) mobiele ruimte en (d) 'n gevoel van *behoort-in-die-wêreld*.

Daar sal ook ondersoek ingestel word na positiewe herinneringe van 'n huis uit die verlede as basis waarop 'n huidige tuiste gebou word. Die klem lê wel op 'n teenwoordige tuiste en nie op 'n bespreking rondom nostalgie nie, hoewel ons vorige tustes onbewustelik in ons gedagtewêreld ingeskryf bly en dus altyd teenwoordig is (Mallet, 2004:74).

'n Spesifieke voor- en nadeel van hierdie studie is my persoonlike raamwerk volgens LSM standarde wat my klassifiseer as middelklas

en in besit van 'n eie huis.⁶ Die moontlikheid van partydige siening is redelik groot en daarom sal geen veralgemenings gemaak word ten opsigte van behoeftes en denkraamwerke nie. Juis om hierdie rede vind ek die fenomenologiese navorsingsmetodologie voordelig. My persoonlike agtergrond lê die grondslag vir ervarings en herinneringe rondom die term huis.

Mobiliteit

Mobiliteit van tuiste of 'n reistog opsoek na 'n tuiste, hou nou verband met die menslike natuur wanneer daar in ag geneem word dat migrasie 'n vorm van oorlewing was (Mallet, 2004:77-78). Op grond van die mens se voortdurende soektog na 'n tuiste, sal mobiliteit van tuiste deel uitmaak van die navorsingsbestek.

Reis en mobiliteit word beskryf as die onversadigde menslike behoefte om plek te dokumenteer in *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts* (2010). Die proses van foto-dokumentasie dien as argief van hierdie beweging en mobiliteit binne plek en ruimte.

Identiteit en self

'n Fisiese, biologiese, psigologiese, sosiale en kulturele self is maar 'n paar van die kenmerke wat bydra tot die identiteit van die self. As kernstruktuur van 'n soeke na tuiste word vryheid om essensie in plek te skep sentraal tot die bespreking van tuiste. Die fokus is egter eerder op die verhouding tussen self en plek, asook die *self* se soeke na 'n emosionele tuiste. Daarom word die ondersoek na 'n verhouding tussen beide plek, tuiste en *self* gedoen, maar nie 'n in diepte ontleding van die *self* nie.

'n Bespreking oor identiteit word soos in die ontleding van die *self* beperk, maar wel gedeeltelik bespreek as deel van tuiste. Wanneer daar gepraat word oor identiteit en soeke na tuiste, sluit dit outomaties begrippe soos ras, klas, geslag, seksualiteit, geloof, politiese assosiasie en nog vele meer in. Daar kan nie krities geskryf word oor tuiste sonder om sekere feite in ag te neem nie:

- (a) one's unique personal situation – e.g., one's gender, physical and intellectual endowments, degree of ableness and personal likes and dislikes; (b) one's unique

⁶ LSM – Living Standard Measure vertaal as Lewensstandaard Mate/Meting.

historical, social, and cultural situation – e.g., the era and geographical locale in which one lives, his or her economic and political circumstances, and his or her educational, religious, and societal background; and (c) one's situation as a typical human being who sustains and reflects a typical human world ... (Seaman & Sowers, 2008:48).

Wit, vroulik, Afrikaans en middelklas is alles kenmerke van my persoonlike menswees en sal deel uitmaak van die skryfstuk, maar breër gesprekke rondom geslag en identiteit word uitgesluit.⁷

OORSIG OOR HOOFSTUKKE

Hoofstuk Een omskryf die agtergrond van my belangstelling in die konsep huis en tuiste wat begin by 'n persoonlike ervaring van verhuising en die gepaardgaande aanpassing in 'n nuwe *plek*. Hierdie persoonlike belangstelling kring uit na 'n bewuswording van groter sosiale kwessies rondom behuising en die plekmaakproses ondersteunend tot 'n *gevoel-van-behoort* in die wêreld. Die probleemstelling, navorsingsmetodologie en literatuurstudie vloei uit hierdie konsepte voort.

In die opvolgende *Hoofstuk Twee* word mobiele vooruitgang van globalisasie teenoor plekgebonde *behoort* en identiteit bespreek. Hoe meer beweging in 'n individu se alledaagse leefwêreld, hoe meer ontwikkel die behoefte na 'n plek van geborgenheid waar hy/sy *behoort* en waarna teruggekeer kan word vanuit 'n onstabiele realiteit. Verskeie redes bestaan vir 'n onstabiele realiteit en kan 'n wêreldoorlog, werkloosheid of 'n gevoel van nêrens behoort nie, insluit.

Dié hoofstuk ondersoek die geneigdheid van die samelewing om stabiliteit in 'n huisstruktuur te vind en soms te onttrek in hierdie huisstruktuur en die groter samelewing te vermy. Die gevolg is dat sommige individue aangewese is op homself/haarself en wegstroom van fisiese konneksies alhoewel daar in die globale moderne samelewing ongekende konneksies gevorm word in virtuele ruimtes. 'n Alternatief word ondersoek wat die behoefte aan die privaatheid

⁷ Denkraamwerke met identiteit as kern soos feminisme en 'whiteness' sal nie deel uitmaak van die bestek van dié navorsing nie.

van 'n huis, die behoefte aan mobiele beweging en 'n bewustheid van die groter samelewing, insluit.

'n Tussentuiste of brugtuiste in 'n snelveranderende geglobaliseerde wêreld word as 'n komplementêre term tot huis en tuiste in *Hoofstuk Drie* ondersoek. Die *TRACE-projek* is 'n poging om die potensiaal opgesluit in plekmaakprosesse, om van plek 'n tuiste te maak, te ondersoek deur fotografiese dokumentering.

In dieselfde konteks van die TRACE-projek word die maak van lyne en merke as 'n proses waarby ruimte geskei, maar ook gebind word, in die opvolgende 10 DAE PALIMPSES-projek ondersoek. Dié proses en uitkoms bevestig die moontlikheid om “die ander” toe te laat om te deel in die plekmaakproses van 'n tuiste te skep.

Hierdie hoofstuk sluit af met 'n gevolgtrekking rondom 'n moontlike mobiele tuiste binne die tydsgees van globalisasie. Dit ondersoek die behoefte om 'n huis deur plekmaakprosesse in 'n tuiste te omskep om sodoende 'n gevoel van behoort in verhouding tot die groter gemeenskap te bewerkstellig. Die *slotopmerkings* sluit aan by die voorafgaande gevolgtrekking deur my persoonlike ervaring van 'n **bibliotuisse** voor te hou as moontlike alternatief om die sentrale tema van 'n *gevoel-van-behoort* in die wêreld, aan te spreek.

To underestimate, ignore and diminish space amounts to the overestimation of texts, written matter, and writing systems, along with the readable and the visible, to the point of assigning to these a monopoly of intelligibility (Lefebvre, 1991:62).

OPSOMMEND

'n Tasbare huis word vanuit die veronderstelling van hierdie hoofstuk nie ervaar as die bepalende faktor tot tuisteloosheid nie. Klem word gelê op die verskil tussen 'n huisstruktuur en die ervaring van 'n gevoel van tuiste om die fokus te verskuif vanaf die sosiaal realistiese definisie van behuising na 'n ervaring rondom tuiste. Gaston Bachelard se

siening van die huisstruktuur as raamwerk waardeur individue hul alledaagse lewenswêreld ervaar, wys daarop dat huis se rol onvervangbaar is, maar die wyse waarop die alledaagse leefwêreld geleef word is bepalend tot 'n tuiste-ervaring.

Statistiek Suid-Afrika bevestig met hul syfers die onstabiele sosiale realiteit van werkloosheid wat veronderstel word as direkte oorsaak vir haweloosheid. Die sosiale realiteit van werkloosheid is egter nie die enkel bepalende faktor vir 'n-gevoel-van-behoort in die wêreld nie. Globalisering wat 'n nuwe snelheid van beweging tot gevolg het en 'n nomadiese leefstyl veroorsaak, is die sosiale realiteit waaruit ek persoonlik as blanke, Afrikaanssprekende vrou skryf, met die behoefte na prosesse om die ervaring van tuiswees te verhaas. Uit hierdie persoonlike ervaring vloei die probleemstelling voort wat vra na 'n komplementêre tuiste wat beweging akkommodeer, asook na die moontlikheid om 'n persoonlike tuiste te vind in veelvoudige geografiese liggings.

'Do not wish to go out; go back into yourself. Truth dwells in the inner man' (Husserl, 1969:157). Hermeneutiese fenomenologie sal toegepas word om die interpretasie vanuit 'n persoonlike verstaan van narratiewe en subjektiewe ervarings ten opsigte van (a) tuiste teenoor huis, (b) emosionele geografiese plek, (c) mobiele ruimte en (d) 'n gevoel van behoort-in-die-wêreld, te ontleed.

HOOFSTUK 2: DIE SOEKE NA HUIS, PLEK EN TUISTE **IN 'N SNEL VERANDERENDE SOSIALE REALITEIT**

'n Individu se eerste ruimtelike bewuswording vind plaas in die huisstruktuur en skep die raamwerk waardeur die individu die wêreld ervaar. Sosiale interkonneksie in die virtuele werklikheid van mobiele vooruitgang word in hierdie hoofstuk teenoor plekgebonde identiteit en behoort onder die oorkoepelende bespreking rondom huis en tuiste geplaas. Die beweging wat oop ruimtes skep en 'n pouse waarbinne 'n individu se identiteit geskep word, word teenoor mekaar gestel om die positiewe sowel as die negatiewe nagevolge van insluiting en uitsluiting te ondersoek. Die doel is om die fenomeen van die individu se verhouding teenoor plek onder 'n vergrootglas te plaas, met die fokus op beweegredes waarom 'n individu in onstabiele omstandighede na plek gryp vir stabiliteit.

Globale interkonneksie

'[I]t is not that interconnection is a new phenomenon, but that what we are currently experiencing is its intensification' (Massey, 1995:63). Dié ervaring van Massey in *A Place in the World?*, is reeds in die middel 90's beskryf. Vandag, agtien jaar later, is interkonneksie steeds relevant met 'n tegnologiese tsunami wat ons al hoe vinniger vorentoe dryf. Facebook, twitter, instagram, pinterest, linkedin, om maar 'n paar te noem, vorm onmiddellike konneksies en toeganklikheid tot gemeenskappe, plaaslik en internasionaal.

Netwerke is groter, vinniger en makliker as agtien jaar gelede en afplatting van die globalisasie-grafiek is nog nie in sig nie. Tog, soos met alle ontwikkeling, is daar twee kante van die weegskaal: mobiele vooruitgang teenoor plekgebonde *behoort* en identiteit. Beweging teenoor stasis. Hoe meer beweging in 'n individu se alledaagse leefwêreld, hoe meer ontwikkel die behoefte na 'n plek van geborgenheid waar hy/sy *behoort* en waarna teruggekeer kan word. Daar ontstaan 'n ambivalente psigiese behoefte waar die individu wankelrig op die grens van mobiliteit, plekgebonde identiteit en *behoort* staan.

Globalisasie, interkonneksie en die gepaardgaande snelle beweging is 'n internasionale fenomeen wat nie 'n ruspouse toelaat vir 'n individu om die spreekwoordelike vasstrapplek te vind nie; met as gevolg 'n onsekere en onstabiele realiteit.

Op eie bodem het onstabiliteit 'n bekende gesig van die Suid-Afrikaanse samelewing geword. In die apartheidsjare het die regering deur uitsluiting en ontoeganklikheid tot plek die *gevoel-van-behoort* van 'n groot groep nie-blanke Suid-Afrikaners ontnem. Ontnemings het 'n onstabiele realiteit tot gevolg gehad waar onsekerheid en vrees geheers het.

Na 1994 het 'n meer subtiele onsekerheid begin heers wat nie deur spesifieke wetgewing geïmplementeer word nie, maar wel deur 'n suggestie in die alledaagse leefwêreld. Die totstandkoming van die demokrasie het vir miljoene Suid-Afrikaners die amper onrealistiese, maar verstaanbare verwagting laat koester dat hul omstandighede, spesifiek ten opsigte van 'n primêre huis en dus 'n tuiste, binne die afsienbare toekoms sal verander. As gevolg van politieke en ekonomiese realiteite het 'n groot groep Suid-Afrikaners egter steeds nie toegang tot basiese behuising nie. Minderheidsgroepe, insluitende blanke groepe, is onseker oor waar elke persoon of groep 'n plek en identiteit in die nuwe reënboognasie sal vind.

Persoonlik skryf ek vanuit 'n vroulike, blanke identiteit wat te jonk is om die onstabiele realiteit van apartheid self te onthou. Tog is ek ten volle bewus van die gepaardgaande gebeurtenisse met apartheid en leef daarom saam met die gevolge van daardie tydperk. Ek word daaglik gekonfronteer met die ontgogeling van mense wat nêrens 'n tuiste het nie en dus nooit die ervaring van *ek-behoort* kan hê nie.

Onstabiele realiteite en onsekerhede word in sommige situasies of gevalle oorkom deur 'n (ver)grype na plek. 'n Voorbeeld hiervan, soos blyk in die onderliggende tema van DH Lawrence (1998:366) se *Woman in Love*, is dat onsekerheid vervang word met 'n gevoel van kohesie en gevestigheid wanneer plek aan 'n individu behoort. Die menslike psige word gerusgestel wanneer 'n individu of groep aan 'n plek kan behoort en hierdie plek **tuiste** noem.

'HOME INSTINCT'

DH Lawrence, 'n produk van die 1920's, skryf binne die geskiedkundige konteks van 'n samelewing met vars herinneringe van

die onstabyliteit heersend na 'n wêreldoorlog. Hy besin oor 'n samelewing wat deel uitmaak van 'n moderne, industriële revolusie, oor kapitalisme en 'n opkomende Britse klassstelsel wat deur akkumulasie van monetêre waardes, spesifiek eiendom, skynbaar sekuriteit en stabyliteit vind. Lawrence spreek die emosionele en psigologiese aspek van die mens se soeke na behoort, indirek aan.

One should avoid this HOME instinct. It's not an instinct, it's a habit of cowardliness. One should never have a HOME.' 'I agree really,' said Gerald. 'But there's no alternative' (Lawrence, 1998:366).

In dié epigraaf lewer die karakter Birkin kritiek op die geneigdheid van die samelewing om stabyliteit in 'n huisstruktuur te vind. Birken kyk met afsku neer op hierdie stabyliteit: 'each couple in its own little house, watching its own little interests, and stewing in its own little privacy — it's the most repulsive thing on earth' (Lawrence, 1998:366). Die handeling van die karakters uit die 1920's verskil nie veel van die hedendaagse privatisme en onttrekking vanuit die groter samelewing waarna verwys word in voetnota drie nie.

Die problematiek volgens Lawrence is dat slegs 'n skynsekuriteit deur hierdie handeling verskaf word met 'n uiteindelijke passiewe verval tot gevolg. Lawrence se karakter, Birken, kom in opstand teen dié passiewe gewoonte van onttrek uit die groter samelewing na 'n leefwêreld wat onstabyliteit vermy. Birken se oplossing is om nooit 'n huis te besit nie en so die lafhartige gewoonte van privaatheid, veiligheid en eie handeling te vermy.

Massey deel Lawrence se sentiment en vind die idee van *individue wat plek aan hulself toe-eien, afbaken en grense bou* problematies. Vir Massey is hierdie handeling nie net passief nie, maar ook arrogant omdat individue hulself die reg voorhou om ander uit plek uit te sluit. Uitsluiting skep uiteindelik 'n eensydige plekidentiteit, ontwikkel deur selfaangestelde groepe of individue.

When people lay claims to territory, when they grieve for home, when they construct and re-construct the meaning of place, they are 'imagining geography' – producing images and creating identities which then

form the basis both of the future character of those pieces of space and of the behavior of people towards them, be that acquisitive or defensive (Massey & Jess, 1995:2-3).

(VER)GRYPE NA PLEK – HEDE EN VERLEDE

Plaaslik kan daar in 'n moderne konteks verwys word na 'n *post-apartheid-Suid-Afrika* waar sekuriteitskomplekse aan die orde van die dag is. Hoë mure word gebou, elektriese heinings aangelê en sekuriteitswagte aangestel. Individue onttrek uit die samelewing na die veiligheid van 'n huis gebou in plek.

Die rede waarom individue en groepe in Suid-Afrika onttrek is grotendeels toe te skryf aan die onstabiele realiteit van misdaad. Misdaadstatistieke word aangevoer as beweegrede, maar my persoonlike mening is dat grense tussen identiteitsgroepe *skynsekuriteit* bied. Die veralgemeende identiteit van blanke groepe, kleurling groepe, swart groepe ensovoorts, is tog duidelik in sosiale landskappe waar individue veiligheid vind in eendersheid. Tog kan die onstabiele realiteit van misdaad nie ontken word nie.

Suid-Afrikaners deel dus dieselfde 'habit of cowardliness' waarna Birkin verwys, met die karakters uit *Woman in Love* wat dieselfde problematiese passiewe skynsekuriteit gevind het in die onttrekking *in-huis-in*; met 'n bygevoegde voorsorgmaatrêel van hoë mure en sekuriteitswagte om die groter gemeenskap uit te sluit.

'n Kritiese verwysing na die Suid-Afrikaanse ontsnapping uit 'n onstabiele realiteit is redelik maklik vanuit die sekuriteit van 'n eie huis en in my persoonlike geval 'n sekuriteitskompleks. My eie woning is ook geleë binne 'n sekuriteitskompleks met oorwegend blanke huiseienaars en inwoners. Die sekuriteitskompleks is geleë in 'n tradisioneel bruin buurt met die problematiek dat die ligging slegs 'n illusie skep van poging tot integrasie. Die mure word simboliese strukture van 'n skeidingslyn tussen die groter gemeenskap en die bevoorregtes in die sekuriteitskompleks.

Uitsluitende maatreëls het juis die skeidingslyne van plek, waarmee Massey haarself nie kan vereenselwig nie, tot gevolg. Massey skryf in *For Space*: '[i]t would be a grave myopia were we to ignore that wider geography, to forego that aspect of outwardlookingness in the lived geographical imagination' (2005:194). Die term bysiende spreek

die nagevolge van hierdie onttrekkingsfenomeen aan wat onmiddellike veiligheid bied, maar sosiale konneksie kortwiek.

Ek vind die konsep ironies van 'n globale moderne samelewing wat ongekende konneksies vorm in die virtuele ruimte, maar in die tasbare werklikheid wegstrem van *aangesig-tot-aangesig-konneksies*. Dit is 'n aanklag teen individue se funksionering in beide globale virtualiteit en die sosiale werklikheid.

Kevin Lynch (1960:4) verwys in sy boek, *The image of the city*, na die belangrikheid van 'n deurdagte stads- en streeksbeplanning wat emosionele sekuriteit bied. Lynch meen dat plek slegs emosionele sekuriteit kan bied wanneer die gevoel van *behoort-in-die-wêreld* 'n kompromie is tussen geografiese plek in verhouding tot die buitewêreld.

'A good environmental image gives its possessor an important sense of emotional security. He can establish an harmonious relationship between himself and the outside world' (Lynch, 1960:4). Dit wil blyk dat die kompleks se skynsekuriteit, wat Lawrence ook aanspreek in *Woman in Love*, nie emosionele sekuriteit kan bied met 'n afwesige betrokkenheid in die groter gemeenskap nie, alhoewel ek steeds vir my eie gemoedsrus 'veilig' woon in afsondering van 'n groter gemeenskap.

Die blanke Afrikaanssprekende inwoner van Suid-Afrika het op meervlakkige wyse onttrek vanuit die groter gemeenskap na 'n individualistiese en privatistiese lewenswyse. 'n Soort *elke-man-vir-homself-identiteit*, met een van die gevolge dat ons ekonomies baie goed vaar, maar hierdie vooruitgang in afsondering geniet. Daar is verskeie gesprekke in die navorsing oor die fenomeen van Afrikaner-identiteit en 'Whiteness', wat aanklank vind by hierdie skryfstuk, maar daar is doelbewus besluit om hierdie gesprek uit te sluit en deel te maak van moontlike verdere navorsing.

Die navorsingsraamwerk van die hermeneutiese fenomenologie vra na 'n fokus op die individue se persoonlike ervaring en bewustheid van die fenomeen. 'n Fenomeen van 'n geografiese gevoel van behoort, is 'n voorbeelde van onbewuste handelinge van die individue ter sprake in Lawrence en die Suid-Afrikaanse sekuriteitskomplekse.

Op grond van die hermeneutiek se soeke na persoonlike ervaring het ek die

I WISH... projek as navorsingsprojek aangepak. Die *I WISH...* projek is geskoei op die verbeeldingswêreld soos verwoord deur Henri Lefebvre waar hy sê 'the person who is fully human (l'homme totale) also dwells in a 'lived space' ('le vecu') of the imagination...' (Hubbard, Kitchin & Valentine, 2004:210).

Die doel van die *I WISH...* projek is om individue uit 'n onstabiele realiteit in Suid-Afrika, se verbeeldingswêreld te ondersoek.⁸ Wense as bewustelike aksies van hoop, verlange of begeerte (HAT, 2010:1387) word ondersoek om sodoende die leefwêreld van die individu te begryp.

I WISH...PROJEK

Edmund Husserl, die vader van die fenomenologie, haal in sy boek *Cartesian meditation vir Augustine in De vera religione* aan: "Noli foras ire, in te redi, in interiore homine habitat veritas". 'Do not wish to go out; go back into yourself. Truth dwells in the inner man' (1969:157).⁹ Die binnewese en individu se interieure omgewing is waar waarheid, volgens Augustine, gesetel is. Husserl meen dat menslike waarheid slegs na vore kom wanneer die individu instem om deur narratiewe 'n blik na binne te gee. Sien dievolgende figure wat die uitkomstes en aard van die projek illustreer:

Figuur 1: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,

I WISH... president, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 2: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,

I WISH... home, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

⁸ Binne die konteks van hierdie paragraaf word verwys na 'n onstabiele realiteit as 'n algemene gevolgtrekking aanvaar deur die verloop van die studie. Die etiese raamwerk waarbinne die studie funksioneer beperk die ontleding van individue se psigiese en sielkundige toestand en slegs bepaalde afleidings van 'n persoonlike ervaring kan gemaak word. Daar is dus geen bewyse dat deelnemers self hul eie omstandighede as onstabiel ervaar nie, slegs afleidings vanuit my persoonlike beperkte raamwerk.

⁹ Alhoewel Husserl deel uitmaak van die transendentale fenomenologiese beweging en hierdie skryfstuk fokus op hermeneutiese fenomenologie, word hy steeds gesien as die vader van fenomenologie; dus het hy die fenomenologiese grondslag gelê. Hy word daarom aangehaal vir sy kernbydrae tot hierdie veld, maar deurlopend sal daar 'n klemverskuiwing na Martin Heidegger se bydrae gevolg word. Die oorkoepelende beweegrede waarom ek meer aanklank vind by Heidegger se teorie, is sy opinie dat deur 'bracketing' sosiale realiteite nie in ag geneem word nie - vir my persoonlik skep sosiale realiteite die konteks waarbinne fenomene verstaan moet word.

Figuur 3: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,
I WISH... jail, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 4: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,
I WISH... peace, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 5: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,
I WISH... job, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 6: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,
I WISH... house, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 7: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,
I WISH... toilets, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 8: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,
I WISH... researcher, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 9: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,
I WISH... doctor, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 10: Marli Lyon & Tamlyn P. Young,
I WISH... ceo, 2011. Foto, 148mm x 210mm.

'n Fenomenologiese kernervaring word ondersoek in die *I WISH...* projek deur die essensie van 'n behoefte na huis of dan ten diepste na behoort, te penetreer. 'n Veralgemeende waarheid is nie die doel nie, maar veel eerder die soeke na 'n individuele waarheid en bewusmaking van die *interiore homine*. 'n Interieure ondersoek word bemoeilik deur die onaantasbare, vloeiende en gefiltreerde gedagte-wêreld, daarom die fenomenologiese hoop dat narratiewe 'n blik sal gee in die delikate, komplekse, menslike psige.

I WISH... is saamgestel om 'n geleentheid te skep waarin die individu 'n onderwerp uit die verbeeldingswêreld ontbloom. Die praktiese uitvoering van die projek het eerstens bestaan daaruit om die woorde *I WISH...* op 'n A4 papier uit te druk, waarvolgens hierdie objek die onantasbare entiteit geword het waarom die navorsing gesentreer is. Die wense is deur respondente op die A4 papier neergeskryf en as blik op die *interiore homine* nagevors.

Die deelnemers aan die navorsing is grotendeels bepaal deur die geografie in die omliggende areas van die Khayelitsha Gemeenskapshospitaal,¹⁰ wat as basis vir die navorsing gedien het.

¹⁰ Die werkersmag en pasiënte van Khayelitsha Gemeenskapshospitaal, is met die opgraderingsproses tydelik verplaas na Tygerberghospitaal.

Die gekose geografiese ligging het toegang gegee tot 'n wyer sosiale landskap as my persoonlike omliggende gebied.¹¹

Die sosiale landskap is uit drie spesifieke groepe saamgestel: (a) Pasiënte, algemene personeel asook medici van Khayelitsha Gemeenskapshospitaal, (b) Konstruksiewerke en ingenieurs wat betrokke was by die opgradering van die hospitaal. (c) Die naby geleë laerskool, Ikhwezi Lesizwe Primary, wat deel uitmaak van die omringende gemeenskap wat gebruik maak van die hospitaal.

Die geografiese ligging het ons as navorsers toegang gegee tot 'n ander sosiale landskap, maar ook sekere uitdagings meegebring, naamlik die sosiale realiteit van ongeletterde individue asook taalverskille. Taalverskille is redelik maklik oorbrug deur die bystand van Mncedi, beide Xhosa en Engels magtig, wat deel uitgemaak het van die Khayelitsha Gemeenskapshospitaal se administratiewe span.

Mncedi kon die algemene riglyne van die projek kommunikeer aan deelnemers met ontoereikende taalvermoëns en sodoende toegang verkry tot 'n groter verteenwoordigende groep. Sekere deelnemers kon Engels verstaan, maar was nie skryfvaardig nie. Die probleem is benader deur die teks mondelings oor te dra en die proses te verduidelik waarna die deelnemer se wens deur die navorser neergeskryf is.

Die *I WISH...*projek se *aanvangsdag* was gemik op die algemene persone teenwoordig in die hospitaal, naamlik werke, persone wat pasiënte besoek en individue wat in die gange van die hospitaal rondbeweeg het. Hulle het ongeveer 5 tot 10 min gehad om aan 'n wens te dink en die wens dan neer te skryf met swart merkpenne op die *I WISH...* papier. Die deelnemer het sy/haar wens vasgehou en geposisioneer teen 'n agtergrond, waarna ek of Tamlyn 'n foto van elke deelnemer geneem het.

¹¹ Die staat het 'n projek geloods om kunswerke te skep vir die nuwe, opgegradeerde Khayelitsha Gemeenskapshospitaal wat die geleentheid geskep het om vanuit 'n ander sosiale landskap te werk. Die staat se teenwoordigheid in die projek het die proses van toegang tot deelnemers aan die navorsing vergemaklik in spesifiek die skool en hospitaal. As voorsorgmaatreël is grense gestel, byvoorbeeld toenadering slegs tot pasiënte met minder ernstige diagnoses, asook slegs dié wat belangstelling toon om deel te neem aan die projek.

Die *tweede dag* is dieselfde prosedure gevolg, met die verskil dat daar van saal tot saal beweeg is om pasiënte te nader. Ons as navorsers het die pasiënte ingelig oor die projek en doelstellings, waarna gevra is of hulle sou belangstel om deel te neem. Indien pasiënte ingestem het, is dieselfde prosedure as die vorige dag gevolg.

Dag drie is Ikhwezi Lesizwe Primary besoek en die klasse wat deelgeneem het, was 'n Graad 1, Graad 3 en Graad 7 klas. Die klasse en ouderdomme is lukraak bepaal deur die skoolhoof; deur klasse te nader met vakke wat nie veel ontwrigting sou veroorsaak nie. Die projek is weereens verduidelik en deur Mncedi getolk. Daar is in hierdie geval meer tyd gegee om aan 'n wens te dink, gedagtig aan die klasopset. Papiere en penne is gelyktydig versprei en soos die wense voltooi is, is die leerling wat eerste klaar was, gefotografeer.

Dag vier is deurgebring op die konstruksieterrein van die nuwe Khayelitsha hospitaal. Die projek is uitgevoer in tydelike kantoorruimtes, waar die projekbestuurders, ingenieurs en algemene bouspan ingelig is oor die projek. Die res van die prosedure het verloop soos die vorige drie dae.

PSIGO-SOSIALE LANDSKAP

Deurlopende temas het na afloop van die praktiese uitvoering na vore gekom in die foto-dokumentasie asook die wenspapiere. Terugverwysend na die voorbeeld van Lawrence en die sekuriteitskomplekse, is die wense ontleed vanuit die denkraamwerk van die fenomene plek, huis en *behoort*. Die *I WISH...* argief wys twee belangrike temas waarbinne die meeste van die wense val uit, naamlik insluiting en uitsluiting.

Behuising

(I WISH... all people could get a proper home)

Fisiese sekuriteit

(I WISH... people stealing children can stay in jail forever)

Emosionele sekuriteit

(I WISH... I could be helping people living in bad homes)

Skolastiese opvoeding

(I WISH... I can be a professional researcher)

Werkseleenthede

(I WISH... to be a CEO)

Gevoel van behoort en basiese gesondheid

(I WISH... for a healthy and happy family)

Gelykheid

(I WISH... that we can reach a stage where all people are equal)

'n Superster leefstyl

(I WISH... to be a soccer star)

Die behoefte na goeie behuising, opvoeding, geluk, gesondheid en soms sterstatus, vorm deel van 'n kollektiewe behoefte wat misdaad, slegte behuising en 'n onstabiele sosiale realiteit wil uitsluit. Bogenoemde verteenwoordigende wense se verwysing na huis, tuiste en behoort, weerspieël dieselfde menslike behoeftes soos blyk uit Lawrence en die fenomeen van sekuriteitskomplekse.

Wanneer Birken in *Women in Love* kritiek lewer word verwys na 'n onbewuste vergrype na plek. Die *I WISH...* projek daarteenoor verplaas daardie essensiële menslike behoefte van *plek* na die bewuste. Dit verwys na die psigo-sosiale behoefte na plek wat steeds sterk teenwoordig en relevant is in die verbeeldingswêreld van die individu.

Opmerklik van die wense is spesifiek die skoolleerlinge se versugting wat die impak van onstabiele realiteite soos werkloosheid en behuisingsnood weerspieël. Sonder uitsondering het geen leerling vir speelgoed of tegnologiese katoeters gewens nie,¹² maar slegs die basiese menslike essensie van *behoort-aan-'n-plek* wat sekuriteit kan bied, is aangespreek – 'n wens vir 'n huis en tuiste. Hierdie bevinding onderskryf weereens die potensiaal van onstabiele realiteite om die mens laag vir laag te stroop tot die behoeftes van 'n kernbestaanswese.

'N ALTERNATIEF?

Teen die agtergrond van die vorige paragraaf bring Gerald se stelling die nodige wending: 'But there's no alternative' (1998:366). Dieselfde vraag wat Massey stel:

[S]hould we imagine a future of endless mixing, of people, of cultures, of economic activities; a future in which... places would

¹² Natuurlik word hierdie aanname uit my persoonlike sosiale landskap gemaak, dat speelgoed gewoonlik 'n groot gedeelte uitmaak van 'n kind se psige, het nêrens na vore gekom nie.

entirely lose their individuality... Or are there different approaches to the problem altogether? (Massey, 1995:54).

Wat is die alternatief vir die behoefte aan 'n huis? Wat is die alternatief vir die fenomeen van ontsnapping na plek of huis vanuit onstabiele sosiale realiteite? Wat is die alternatief wanneer 'n huis en plek benodig word vir beskerming, maar 'n bewustheid van die groter gemeenskap ingesluit moet word? Wat is die alternatief vir 'n plek van behoort wanneer globalisering, gekenmerk deur konstante beweging, aan die orde van die dag is? Wat is die alternatief wanneer virtuele konneksies ongekende kontak en aktiwiteit tussen individue bewerkstellig, maar nie uitgevoer word in die sosiale landskap nie?

Ek is van mening dat die alternatief in 'n fyn nuanse van ooreenkomstige eienskappe lê, wat elk van die vorige vrae in gemeen het. Die ontologie van 'n onstabiele sosiale realiteit dra meestal die kenmerk van 'n behoefte aan 'n huis. 'Nothing is experienced by itself, but always in relation to its surroundings ...' (Lynch, 1960:1). Die problematiek van hierdie behoefte is volgens Lynch dat die huisgrense se sekuriteit uitgeleef word in afsondering van die groter gemeenskap en sodoende slegs 'n skynsekuriteit bied.

Die literatuur dui op 'n behoefte na 'n plek wat beide uitsluitend en insluitend van aard kan wees. Met hierdie kenmerke in gedagte verwys ek terug na Husserl se fenomenologiese filosofie van waarheid vind in die menslike interieur. In hierdie spesifieke skryfstuk is 'n inkeer na my persoonlike interieur die enigste toeganklike ruimte waar 'n moontlike alternatief gevind kan word. Alleenlik in hierdie persoonlike ruimte kan ek 'n oordeel vel oor die alternatief tot 'n menslike behoefte aan 'n huis.

Die anker in my leëwêreld vanuit 'n persoonlike onstabiele realiteit van verhuising, is gevind in boeke of 'n meer akkurate beskrywing: 'n **bibliotuiste**. Deur die proses van verhuising en sodoende een plek opgee om 'n nuwe plek te vind, het die behoefte na 'n mobiele huis ontstaan. 'n Mobiele huis wat my behoefte bevredig na 'n plek met grense waarin my emosies rondom 'n huis gedeponeer word en mobiel saam met my beweeg deur die geografie van 'n persoonlike alledaagse leëwêreld.

My persoonlike oogmerk met 'n **bibliotuiste** as 'n komplementêre huis,

is om die konsep huis en huis as tuiste sistematies uiteen te sit in 'n poging om die ooreenkomstige eienskappe van die konsepte huis en **bibliotuis** te identifiseer. Sodoende word die werkbaarheid en moontlikheid van die konsep getoets.

GEVOEL-VAN-BEHOORT

WAAROM DIE SOEKE NA PLEK IN ONSTABILITEIT?

Sekuriteit gesetel in plek waarna die individu op soek is, word gedeeltelik aangeraak in die psigoterapeut Thomas Fuchs (2007:423) se artikel, *Psychotherapy of the lived space*. In Fuchs se artikel skryf hy dat 'n eerste basiese behoefte na plek ontstaan deur die mens wat fundamenteel in die wêreld bestaan. Individue en groepe se teenwoordigheid in die wêreld is 'n gegewe. Die wyse waarop dag tot dag handeling ontvou verskil, maar die kernverbinding is steeds dat elke persoon in 'n verhouding met plek staan.

In die teenwoordige tyd, waar ek nou sit en skryf, beslaan my liggaam plek, oral waarheen ek beweeg is plek die kern wat interaksie en handeling moontlik maak. Plek is 'n fenomeen so vanselfsprekend en algemeen dat daar nie bewustelik daarna opgelet word nie. Ek as homo sapien, kan nie bestaan of leef sonder om in 'n intieme verhouding met plek te leef nie; dus is ek van mening dat in tye van algemene onstabiliteit die menslike psige terugkeer na die basiese menslike essensie, naamlik 'n verhouding met plek.

Die Franse filosoof Jean-Paul Sartre (2003:462) beskryf in *Being and Nothingness* die mens se verhouding met plek as gekenmerk deur vryheid.¹³ 'I am condemned to be free. This means that no limits to my freedom can be found except freedom itself or, if you prefer, we are not free to cease to be free.' Ek is dus gevonnissen tot vryheid in my verhouding met plek.¹⁴

¹³ Sartre is ook 'n kernfiguur in die hermeneutiese fenomenologie en sal later in hierdie konteks bespreek word.

¹⁴ Later in *Being and Nothingness* verander Sartre wel sy mening wanneer die teoretiese ander deel uitmaak van die bespreking. '[O]nly my freedom can limit my freedom, we see now, when we include the Other's existence in our considerations, that my freedom on this new level finds its limits also in the existence of the Other's freedom' (Storm Heter, 2007:7). Sartre se solipsisme word in hierdie skryfstuk deelgemaak van die fenomenologiese ondersoek, deurdat die fenomeen van huis en tuiste 'n sosiologiese onderwerp is wat slegs meetbaar is vanuit my eie ervaring.

Naas die menslike essensie van in plek bestaan, voeg Sartre die beskouing by dat menslike essensie bestaan uit die vryheid van selfbepaling. Hierdie selfbepaling verwys na die vryheid om 'n eie identiteit in plek te skep.¹⁵ Die groot bestaansrede van die mens is volgens Sartre om die self te skep, te ontdek en 'n persoonlike essensie te bepaal. Ek is daarom in beheer van my verhouding met plek en kan die identiteit van hierdie verhouding bepaal.

'n Vryheid wat eggo in 'n Suid-Afrikaanse konteks deur Nelson Mandela se verklaring op 20 April 1964 in die Rivonia Verhoor, waar hy juis opgestaan het vir só 'n samelewing.

During my lifetime I have dedicated myself to this struggle of the African people. I have fought against white domination, and I have fought against black domination. I have cherished the ideal of a democratic and free society in which all persons will live together in harmony and with equal opportunities. It is an ideal which I hope to live for. But, my lord, if needs be, it is an ideal for which I am prepared to die (Minogue & Molley, 1974:293).

Fuchs sien *plek* as onlosmaaklik van die mens en Sartre sien *vryheid* as onlosmaaklik van die mens. Wanneer beide sieninge gekombineer word, kan die mens se soeke na plek beskryf word as: 'n behoefte na Sartre se vryheid van selfbepaling wat plek as medium of voertuig gebruik in identiteitsvorming.

Die problematiek met die voorafgaande stelling is dat plek en vryheid in wese ambivalente begrippe is. Vryheid spreek van beweging sonder enige beperking waarteenoor plek bestaan uit afgebakende grense wat beweging inhibeer. Die moontlikheid van 'n simbiotiese verhouding kan wel in 'n **bibliotuiste** vergestalt word. 'n **Bibliotuiste** veronderstel 'n objek wat plek beslaan en deur 'n omslag spreekwoordelike grense daarstel. Die omslag beskerm die inhoud

¹⁵ Die teendeel van eksterne faktore of "*die ander*" wat identiteit kan afdwing dra ook gewig. Tog lê die keuse om hierdie elemente toe te laat om die individu se identiteit te vorm, steeds by die individu. Hy/sy het die vryheid om te kies of hierdie eksterne faktore sy/haar identiteit gaan beïnvloed. Om 'n voorbeeld te noem, wanneer eksterne faktore 'n individu dwing om of te steel of te sterf, is die vryheid om die een of "*die ander*" te kies steeds die vryheid van die individu.

van die *tuiste* en die natuurlike grense van die identiteit van die inhoud kan deur die individu self bepaal word. Vryheid van beweging is steeds moontlik, ten spyte van die eienskap van grense, omdat beweging bewerkstellig word deur 'n individu.

Die verhouding tussen plek en vryheid vind aanklank by verskeie teoretiese navorsing binne die sosiale geografie oor plek in verhouding tot ruimte. Beide benodig mekaar om “die ander” se betekenis duidelik te maak; dus wanneer verwys word na plek, is hierdie plek steeds in die groter raamwerk van ruimte teenwoordig. Plek en 'n **bibliotuiste** deel die eienskap van grense met die uitsondering dat 'n **bibliotuiste** ook mobiel in ruimte kan beweeg. Die verhouding tussen plek en ruimte word deur Yi-Fu Tuan beskryf as 'n pouse binne beweging.

From the security and stability of place we are aware of the openness, freedom, and threat of space, and vice versa. Furthermore, if we think of space as that which allows movement, then place is a pause; each pause in movement makes it possible for location to be transformed into place (Yi-Fu Tuan, 1977:6).

My persoonlike verstaan van plek en ruimte as 'n pouse in beweging, is gebaseer op bostaande aanhaling van Tuan. Terugwysend na die individu se ambivalente behoefte na plek en vryheid, is ek van mening dat die behoefte verwys na beide plek en ruimte. Ruimte is die vryheid waarna Sartre verwys wat oneindigende beweging toelaat en plek, soos Lynch verduidelik, is die stabiele pouse in ruimte.

HUIS AS PLEK EN RUIMTELIKE TUISTE

Die voorbeelde van Lawrence, die *I WISH...* projek en die konsep van sekuriteitskomplekse verwys na onttrekking uit die vryheid van ruimte om sekuriteit te ervaar ‘both in the imagination ... and in material practice ...’ (Massey, 1995:48). 'n Fisiese sowel as denkbeeldige plek is beide behoeftes wat deur die individu aangespreek word deur die skep van 'n plek waar die self in beheer is van eie identiteitsvorming. Dit is 'n moontlike metode van selfbehoud om stabiliteit te bewerkstellig.

Die karaktereienskappe van denkbeeldige en materiële objekte toon ooreenkomste en eienskappe soortgelyk aan die van plek en ruimte. Plek, soos deur Tuan (1977:6) gedefinieer, bestaan as 'n afgebakende gedeelte gevind binne ruimte. Die afgebakende geografiese plek word onderskei van ruimte deur grense wat deur sosiale plekmaakprosesse sigbaar en tasbaar gemaak word, byvoorbeeld plekmaakprosesse wat fisiese grense soos die bou van 'n huis daarstel. Plek en materiële objekte word dus beperk deur hulle geografiese spesifiteit en daarom die gelykstelling van 'n fisiese objek soos 'n huis aan plek.

Ruimte daarenteen is die groot onbekende wat mobiliteit vergestalt, 'n deurlaatbare membraan sonder enige beperking. So is verbeelde plekmaakprosesse ook sonder enige grense behalwe dié wat self gestel word. Massey (1995:48) se verwysing na plekmaak in die verbeelding toon ooreenkomste met die eienskappe van Tuan se ruimte as onbepaalde beweging en moontlikheid. My persoonlike gevolgtrekking word daarom gemaak dat ruimte gelyk gestel kan word aan 'n denkbeeldige huis of tuiste.

huis s.nw. (-e; -ie) 1 Gebou as woning vir die mens; woning: 'n Huis afbreek, bou, opknep, skoonmaak, versien. Iemand in jou huis ontvang, hom in jou huis verwelkom, die ouerlike huis (HAT, 2010:429).

tuis'te s.nw. (-s) 1 Eie huis, woning waar jou ouers of gesin woon: Verlang na jou tuiste. 2 Vaderland (HAT, 2010:1207).

Huis word gedefinieer as 'n gebou wat plek beslaan, 'n fisiese struktuur met afgebakende grense waar die eienaar besluit oor wie die struktuur binnegaan en wie daarbinne welkom is. Tuiste word 'n metafoor vir 'n emosie of gevoel van geborgenheid; iewers waar die individu behoort.

Gaston Bachelard (1994), 'n fenomenologiese filosoof, skryf in *Poetics of space* dat huis 'n verneme of bevoorregte ruimte is wat die individu se eerste ruimtelike ervaring bepaal. Hierdie ruimtelike ervaring word vanuit die huis as plek ervaar. My opinie op grond hiervan is dat die beweging in ruimte ervaar word in verhouding tot die stasis van plek. Hierdie ervaring dien as 'n raamwerk oor hoe daar gedink word oor

die wyer gemeenskap en dien ook as 'n persoonlike wêreldbeskouing. Die ervaring van 'n huis word die bril waardeur daar na tuiste, asook na die buitewêreld gekyk word.

Die onsekerheid tussen die konsepte huis en tuiste bevraagteken Birkin en Gerald in *Woman in Love* (1998:366) se gebruik van die terme huis en tuiste as sinonieme. Die aanname wat beide karakters maak is dat huis as gebou sinoniem staan teenoor tuiste. Dieselfde ooglopende fout word gemaak deur plek en ruimte as verwisselbare konsepte te gebruik. Beide terme plek en ruimte, sowel as huis en tuiste, benodig mekaar om die kernbetekenis te onderskryf, maar dra nie dieselfde betekenis nie.

Birkin se verwysing na 'n *tuiste* wat vermy moet word, '[o]ne should avoid this HOME instinct' (1998:366), is 'n verwysing na die kenmerke van 'n huisstruktuur wat ooreenstem met dié van plek: mure wat 'n skeiding bring tussen binne en buite en dus afsondering van die groter gemeenskap sowel as stasis teweeg bring. Dié huisstruktuur staan staties in-plek en beskik nie oor dieselfde mobiliteit gevind in die groter ruimte nie. Die moontlikhede van groei en vooruitgang word beperk en Birkin verwys na individue wat binne die huis dieselfde kenmerke toon.

Indien Birkin verwys het na tuiste as sinoniem vir ruimte, was die poging juis om 'n tuiste te vind – 'n mobiele, groeiende, denkbeeldige ruimte waar die groter gemeenskap ingesluit word. 'n Huis is die pouse en grensgebied waarvandaan die individu sy/haar alledaagse lewe begin, maar tuiste is die beweging in die wêreld om 'n gevoel van behoort te bewerkstellig.

SOSIALE REALITEIT

Geraldine Pratt spreek die konsep *sosiale realiteit* aan. Pratt (1999) beklemtoon die belangrikheid van 'n sosiaal realistiese verstaan rondom tuiste. Sy skryf dat teoretiese stellings rondom tuiste redelik maklik is – veral as die navorser skryf vanuit die sekuriteit van 'n eie tuiste. Juis omdat ek skryf uit die gemak van 'n eie huis, is dit vir my persoonlik belangrik dat sosiale realiteit deel uitmaak van 'n werkbare definisie van huis en tuiste asook van 'n **bibliotuiste** as moontlike alternatief.

Wanneer 'n definisie van huis en tuiste, soos in die voorafgaande bespreking, ondersoek word, is inagneming van sosiale realiteit krities

sodat daar nie slegs op teoretiese vlak gefilosofeer word nie. Suid-Afrikaanse realiteite rondom behuising wat deel uitmaak van 'n onstabiele werklikheid, moet verweef word in die alternatief. Heidegger se hermeneutiese fenomenologie verskil juis in dié opsig van Husserl se eksistensiële fenomenologie naamlik dat 'n fenomeen nie in isolasie van die leefwêreld verstaan kan word nie aangesien die konteks sodoende ontbreek en 'n verarmde blik na die *interiore homine* gee.

Die Suid-Afrikaanse sosiale realiteit word weerspieël in statistiek bekend gemaak gedurende die eerste termyn van 2013. 'The number of unemployed increased by 100 000 people to 4.6 million between the fourth quarter of 2012 and the first quarter of 2013, Statistics SA (StatsSA) says' (SAPA, 2013). 'n Onstabiele sosiale realiteit van werkloosheid in Suid-Afrika kortwiek basiese menseregte. Geen inkomste beteken geen toegang tot voeding, kleding of die sekuriteit van behuising nie. Om vir 'n werklose individu te sê dat hy/sy die statiese eienskappe van 'n huis moet vermy, is tog irrelevant.

Uitsluitende plek of huis wat vir Lawrence 'n lafhartige handeling is, is 'n luuksheid van opinie waarteen slegs 'n persoon met 'n huis kan rebelleer. Vir die werklose persoon is die huisstruktuur 'n vorm van sekuriteit, beskerming en behoort – hy rebelleer teen geen lafhartige handeling nie maar word ontnem van 'n huis op grond van onstabiele sosiale realiteite.

Die ironie van Suid-Afrikaanse “behuising”, spesifiek sink- en kartonhuise, is dat die eienskappe van ruimte meer gewig dra as die sekuriteit van plek. 'n Tydelike struktuur word opgerig op 'n plek wat nie aan die individu behoort nie en daarom die terminologie informele nedersetting.¹⁶ Die feit dat die plek van oprigting nie aan die persoon behoort nie, stel die ruimte oop vir '*endless mixing*' (1995:50) soos Massey se verwysing. Weens die aard en maklike oprigting van die stuktuur, gekenmerk deur afwesige konstruksie-eienskappe, byvoorbeeld fondasies, bied die sinkhuise of ander konstruksies nie

¹⁶ Ek is bewus van Suid-Afrikaanse wetgewing wat sê dat 'informal structures that have stayed in place for longer than 48 hours cannot legally be destroyed without the state taking responsibility for the maintenance or provision of basic shelter and other services (water and sanitation)' (Cousins & Skuse, 2007:982). Tog is die moontlikheid groot dat die persoon of groep na 'n hofbevel verwyder kan word, of op onwettige wyses verwyder word en hul aanspraak op die plek is minimaal aangesien die eiendom nie deur monetêre waardes bekom is nie.

sekuriteitsgrense wat natuurelemente, sowel as die groter gemeenskap, uithou nie. Dit is dus 'n struktuur wat meer ooreenkomste met ruimte toon as met die stabiliteit van plek, maar wat tog in teorie klink na 'n werkbare alternatief tot plek. Ek is egter van mening dat min of geen inidividue vrywillig in 'n sinkhuis of soortgelyke konstruksie sal wil woon nie. Die sosiale realiteit rondom sinkhuise is dat hierdie struktuur nie voldoen aan die basiese vereistes vir behuising gestipuleer in die Suid-Afrikaanse grondwet nie.

Betaamlike lewensstandaarde, met slegs oorlewing uitgesluit, vereis voldoende behuising en die grondwet van die Republiek van Suid-Afrika sien behuising as essensieel. Die Republiek van Suid-Afrika se wet op behuising, no 108 van 1996, stipuleer hierdie essensie as: 'Everyone has the right to have access to adequate housing' (Suid Afrika 1996:sec 26.1).

Die gesprek rondom sosiale realiteit het nie ten doel om 'n oplossing tot behuising te vind nie,¹⁷ maar met die ondersoek van die plekruimtelike alternatief van 'n **bibliotuiste** maak die groter raamwerk tog deel uit van 'n veronderstelde oplossing. Die gevolgtrekking uit die voorafgaande bespreking van informele behuising beaam my persoonlike oortuiging dat 'n **bibliotuiste** nie die fisiese plek van 'n huisstruktuur of plek, kan vervang nie.

Op dieselfde wyse waarop informele huise voldoen aan die konseptualisering van 'n tuiste, maar nie 'n regmatige huis kan vervang nie, is 'n **bibliotuiste** vir my persoonlik 'n komplementêre aanwending om 'n mobiele tuiste te vind. Tog moet hierdie mobiele tuiste gevind word in verhouding tot 'n fisiese huis. Hierdeur erken die **bibliotuiste**-konsep die sosiale realiteit van behuising as essensieel; maar in die tydgees van globalisasie en interkonneksies kan voldoen word aan die emosionele behoefte na 'n plek van *behoort* wat

¹⁷ Navorsing oor 'n wye spektrum dissiplines word behartig om 'n oplossing te vind vir die behoefte van behuising. Die meeste oplossings benodig steeds 'n mate van monetêre belegging, tog aansienlik kleiner as die geval tans. 'n Interessante en werkbare voorstel word deur Alaistar Parvin, 'n 2008 argitektuur graduandi, voorgestel op die gespreksforum TEDtalks.

Parvin stel voor dat daar 'n digitale biblioteek geskep word waar bloudrukke of patrone afgelaai kan word om huise te lasersny uit hout en self aanmekaar te sit. 'What would it mean for democratic societies to offer their citizens a right to build, ... in the 21st century maybe cities should be build by citizens?' (Parvin, 2013). Die idee is om huise goedkoop en meer toeganklik te maak vir die groter gemeenskap en nie slegs vir die top 1% wat daarvoor kan betaal nie.

mobiliteit sowel as insluiting akkommodeer.

HUIS, TUIS EN 'ACTIVITY SPACE'

My poging om die menslike behoefte na beide plek en ruimte bloot te lê, lê ook die grondslag om gewaagd van Massey, die *guru* van sosiale geografie en plekruimtelike navorsing, te verskil. Op grond van persoonlike ervaring en ook deur plaaslike en internasionale behuisingsrealiteite in ag te neem, verskil ek van Massey in dié opsig dat 'n nuwe definisie vir plek benodig word. Ek is van mening dat plek, ingesluit die eienskappe van stasis en grense, 'n regmatige deel van die sosiale landskap uitmaak.

Daar word deurlopend verwys na 'n alternatiewe verstaan van plek, tog is ek van mening dat 'n komplementêre term tussen plek en ruimte benodig word om die gaping in die sosiale landskap te vul. My argument steun op die konseptualisering van plek as 'n kleiner, persoonlike, geografiese ligging deur 'n individu bewoon; waar Massey steun op die kern van plek as 'n gemeenskap binne 'n groter leefwêreld. Ek is van mening dat insluiting van 'n groter gemeenskap moet verskuif na die definiëring rondom ruimte.

Ek is dit eens met Massey dat plek wel in interaksie is met 'n verskeidenheid ander plekke uit die verlede of met hedendaagse menslike konneksies. Tog is die konneksies in 'n denkbeeldige ruimte en nie fisiese tonnelverbindings wat elke plek aan 'n ander plek verbind nie.

... recognizing the individual uniqueness of each [place], places may be conceptualized as essentially open and porous, as interlinked (Massey, 1995:67).

Oop en poreus is terme toegeskyf aan denkbeeldige ruimtes, waar plek 'n semi-deurlaatbare membraan is, met die individu in beheer van vryheid van beweging. Vryheid in plek veronderstel vir my die beheer van die individu oor 'n spesifieke plek/huis, met die vryheid van besluitneming oor wie toegang verkry al dan nie. Ek is van mening dat die eienskappe vrye beweging, oop, poreus en onbeperkte vermenging hoort by ruimte; dus hoort hierdie eienskappe by tuiste.

'n Globale gevoel van behoort in die sosiale realiteit van globalisasie, is vir my persoonlik die groter ideaal van ruimte. Om hierdie ideaal te

verwysing moet daar eerstens op mikrovlak erkenning gegee word aan die menslike psigiese behoefte van behoort aan 'n plek, voor daar op makrovlak op insluiting van 'n groter gemeenskap gefokus kan word.

Die verwysing na mikro- en makrovlak is in dié geval 'n direkte verwysing na plek en ruimte. Plek op mikrovlak word die metafoor van 'n huis en op makrovlak is die emosionele behoefte om in ruimte te behoort 'n metafoor vir 'n tuiste.

My teenaanval teen Massey se verstaan rondom plek en ruimte, vind ironies 'n moontlike alternatief in Massey se stelling: '[e]ach of us as individuals, ... has our own activity space' (1995:55).

Komplementêr tot die gedagte van 'n aktiwiteitsruimte verwoord Julia Kristeva haar gedagte van 'n alternatiewe ruimte as volg: '[t]hose who can or wish to preserve a lifestyle that downplays opulence as well as misery will need to create a space for an "inner zone" - a secret garden, an intimate quarter, or more simply and ambitiously, a psychic life' (1995:27).

Massey se **aktiwiteitsruimte** is 'n term wat spreek van dieselfde ambivalente behoefte soos gevind in identiteit en vryheid: 'n behoefte na beide plek en ruimte. Aktiwiteite is 'n reeks plekmaakprosesse uitgevoer deur die individu om 'n spesifieke geografiese plek met grense sy eie te maak. In *Poetry, language, thought* skryf Heiddegger oor die ou Engelse en hoog Duitse *buan*, wat verwys na 'n **metode van bewoning**. 'The way in which you are and I am, the manner in which we humans are on the earth, is *Buan*, dwelling' (1975:147). Menslike aktiwiteit op aarde bou fisies 'n huis, maar die sosiale interaksies en handeling is die denkbeeldige boustene waaruit die huis bestaan. Dus is my persoonlike verstaan van Massey se aktiwiteite 'n denkbeeldige proses waardeur 'n huis gebou word.

Massey praat wel nie net van 'n aktiwiteit nie, maar van aktiwiteit as onlosmaaklik verbind aan ruimte. Ruimte, soos reeds bespreek, is die groter mobiele area wat deel uitmaak van 'n leefwêreld verweef met die sosiale gemeenskap. Die persoonlike aktiwiteitsruimte word die denkbeeldige huis tussen plek en ruimte. Dit is dus 'n ruimte waar die individu deur persoonlike aktiwiteit beheer uitoefen binne vasgestelde grense, maar wat ook voortvloeiing en beweging van die alledaagse leefwêreld insluit. Die belangrike aksis waar rondom hierdie

aktiwiteitsruimte draai, is die individu se behoefte na beide plek en ruimte.

Terugverwysend na my persoonlike mening dat 'n **bibliotuiste** die moontlike tussenruimte tussen plek en ruimte bied, kan die afleiding gemaak word dat 'n aktiwiteitsruimte verwesenlik word deur 'n **bibliotuiste** wat die eienskappe van beide plek en ruimte verweef in 'n onlosmaaklike band. Ooglopende kenmerke van 'n fisiese objek, afgebaken deur die grense van 'n omslag wat essensieel in plek bestaan, is gedeelde kenmerke met 'n fisiese huis asook met plek. Beweging tussen stasis en mobiliteit word die pendulum waarbinne 'n **bibliotuiste** funksioneer, met die individu as aksis wat oor beide besluit.

Vir tydgenote van globalisasie is 'n behoefte na 'n aktiwiteitsruimte, of in Massey se woorde 'n alternatiewe benadering tot die probleem, belangrik (1995:50). 'n Gevoel van behoort, wat mobiel saambeweeg in die ruimte van ons alledaagse leefwêreld om emosionele behoort in die groter globale ruimte te vestig, is moontlik in die individu se soeke na eie identiteit.

'n Aktiwiteitsruimte bied 'n tasbare alternatief vir huis se statiese problematiek sowel as vir tuiste wat geen grense bied waar sekuriteit én identiteit gevind of geskep kan word nie. 'n **Bibliotuiste** bied die moontlike verskuiwing van 'n fokus op huis as model van fisiese uitsluiting na 'n ander fisiese objek wat steeds die gedagte-wêreld van 'n tuiste bewerkstellig. 'n **Bibliotuiste** veronderstel 'n mobiele, groeiende, fisiese objek gevind in die pouse van plek, maar ook in die beweging van ruimte, waar die groter gemeenskap ingesluit word.

OPSOMMEND

'n (Ver)grype na plek is voorgehou as voorbeeld waarop persone uit die hede en verlede onstabiele realiteite en onsekerhede oorkom. Die voorbeeld van Lawrence (1998:366) en Suid-Afrikaanse sekuriteitskomplekse, veronderstel dat onsekerheid vervang word met 'n gevoel van kohesie en gevestigheid wanneer plek aan 'n individu behoort en die teoretiese ander uitgesluit word. Tog is die

gevolgtrekking gemaak dat hierdie vergrype slegs 'n skynsekuriteit bied aangesien sekuriteit gevind word in 'n kompromie tussen geografiese plek en 'n verhouding tot die groter samelewing, 'outwardlookingness' (2005:194) soos Massey die konsep verwoord.

Deur die fenomenologiese hermeneutiek se fokus op 'n persoonlike ervaring en bewustheid, maak ek persoonlik die gevolgtrekking dat die fenomeen van 'n geografiese gevoel-van-behoort 'n onbewuste verbintenis met huis het. Die

I WISH... projek onthul individue uit 'n onstabiele realiteit in Suid-Afrika se verbeeldingswêreld wat die onbewuste, fundamenteel menslike behoefte aan 'n huis en tuiste of dan ten diepste na behoort, ontbloot. Die ontologie van 'n onstabiele sosiale realiteit dra die kenmerk van 'n behoefte aan 'n huis. Ek herhaal weereens dat hierdie bevinding nie 'n veralgemeende waarheid is nie, maar 'n individuele waarheid uit die *interiore homine*.

Fuchs se siening van plek as onlosmaaklik van die mens en Sartre se siening van vryheid as onlosmaaklik van die mens, word aanvaar as 'n behoefte na beide Sartre se vryheid van selfbepaling en Fuchs se plek-konsep as medium of voertuig gebruik in identiteitsvorming. Vanuit hierdie veronderstelling vind ek 'n simbiotiese verhouding van beide kenmerke in 'n **bibliotuiste**. Plek word vergestalt in die fisiese grense van die bibliotuiste met 'n omslag en bladsye, so ook die eienskap van 'n **bibliotuiste** om mobiel rond te beweeg soos Tuan (1977:6) se 'space as that which allows movement.'

Die gevolgtrekking word gemaak dat huis en tuiste soos plek en ruimte nie verwisselbare terme is nie maar dat beide mekaar benodig om die kern van die konsep te vewoord. Soos bewys word beide ook benodig in die leefwêreld van die mens. Ek stem nie saam met Massey se vraag na 'n alternatief nie: 'should we imagine a future of endless mixing ... [o]r are there different approaches to the problem altogether?' (1995:54), en stel eerder 'n komplementêre tuiste as veronderstelde alternatief, voor.

Ek is van mening dat plek 'n regmatige deel van die sosiale landskap uitmaak en nie moet vervang word met oop, poreus en onbeperkte vermenging nie. Hierdie kenmerke hoort by 'n definisie rondom ruimte en tuiste. 'n Voorbeeld van plek as oop en poreus word in Suid-Afrika gesien in spesifiek sinkhuise en selfs kartonhuise, gevind binne die geografie van informele nedersettings. Hierdie vorm van behuising

*bewys dat in teorie plek as oop en poreus aanloklik lyk, maar nie 'n realistiese werkbare alternatief bied nie. Daarom lê ek weereens klem op 'n **bibliotuiste** wat nie die fisiese plek van 'n huisstruktuur en sodoende plek, kan vervang nie, maar slegs 'n komplementêre alternatief bied.*

Those who can or wish to preserve a lifestyle that downplays opulence as well as misery will need to create a space for an "inner zone" – a secret garden, an intimate quarter, or more simply and ambitiously, a psychic life' (Kristeva, 1995:27).

*'n **Bibliotuiste** word voorgehou as 'n interieure ruimte wat die verskuiwing bied van 'n fokus op huis as model, na 'n ander fisiese objek wat steeds die gedagte-wêreld van 'n tuiste inkorporeer. 'n **Bibliotuiste** bied 'n mobiele, groeiende, konkrete objek gevind in die pouse van plek, maar ook in die beweging van ruimte, waar die groter gemeenskap ingesluit word.*

HOOFSTUK 3: PLEKMAAKPROSESSE

OM 'N BIBLIOTUISTE TE SKEP

*'n Lyn se eienskap om skeiding, maar ook verbinding te bewerkstellig, word in hierdie hoofstuk ondersoek as positiewe metafoor vir grense stel in 'n **bibliotuiسته** om sodoende in beheer te wees van plek en om op grond hiervan die verantwoordelikheid te aanvaar vir 'n spesifieke plek. Massey se standpunt van plek as essensieel oop en toeganklik vir vloeibare beweging word ondersoek deur die veronderstelling dat wanneer niemand verantwoordelikheid teenoor plek aanvaar nie, word plek 'n teks sonder 'n leser. Die doel is daarom om die konsep van beweging deur plek te bevraagteken en die eienskap van lyne om te verbind voor te stel as alternatiewe verstaan wat die individu in beheer van plek plaas. Dieselfde lyn wat 'n grens vorm, kan ook 'n verbinding vorm tot die groter gemeenskap. Die voorafgaande doelstelling sal poog om lyne binne 'n **bibliotuiسته** aan te bied as geleentheid vir plekmaakprosesse om 'n tuiste te skep en ook as oorbruggingsruimte te dien.*

Die gevoel van tuiswees in die wêreld word volgens Michael Jackson (2000:148) in *At home in the world*, nie gevind in *plek* nie, maar in die *aktiwiteite* wat in 'n plek voorkom. Jackson bied die vertrekpunt vanwaar plekmaakprosesse in 'n geografiese ligging ondersoek word as deel van die begripskonstruksie rondom 'n tuiste skep.

TUISTE AS GELEEFDE RUIMTE

Brian Stock in *Place/culture/representation* skryf oor alledaagse rituele binne plek wat onbewustelik uitgevoer word en herhalend laag vir laag 'n plek konstrueer wat *heilig* is, dus rituele wat plek omskep in 'n 'loco sancta' (Duncan & Ley, 1993:322). Gewone, alledaagse handelinge soos slaap, aantrek, eet, sit, gesinsinteraksie en sosiale interaksie word met verloop van tyd 'n onwillekeurige reaksie en só vanselfsprekend dat daar nie veel aandag daaraan geskenk word nie. Tog lê daar in die interieur van hierdie rituele die potensiaal opgesluit om van plek 'n tuiste te maak.

In my account home is a virtual place, a repository for memories of the lived spaces (Mallet, 2004: 63).

Virtuele, eenvoudige en onbewuste menslike rituele verbind 'n individu aan 'n spesifieke geografiese ligging en deur hierdie verbinding word plek 'n tuiste. Ek stem saam met Mallet dat tuiste 'n indirekte verwysing is na virtuele plekmaakprosesse en rituele van *loco sancta* wat 'n gevoel van behoort in die wêreld bewerkstellig.

In verhouding tot Stock se *loco sancta* skryf Harvey dat plek, in welke vorm ookal, 'n sosiale konstruksie is. Volgens Harvey is die enigste interessante vraag rondom plek: 'by what social process(es) is place constructed (1996:293-294)?' Beide Stock en Harvey verwys na die menslike rituele of plekmaakprosesse wat geografiese ligging omskep in 'n plek of *loco sancta*.

As deel van my navorsing en soeke na 'n moontlike tussentuiste of brugtuiste in 'n snelveranderende, geglobaliseerde wêreld asook 'n toenemend polities en ekonomies ontredde samelewing waar huis/tuisteloosheid 'n daaglikse realiteit is, het ek en 'n kollega die TRACE-projek onderneem.

TRACE-PROJEK

Hierdie praktiese projek is 'n poging om bogenoemde sosiale prosesse van plekmaak te ondersoek deur fotografiese dokumentering. Fotografie as medium is gebruik vanweë die uitstaande kenmerk om 'n oomblik in die mobiele alledaagse leefwêreld vas te vang in 'n statiese beeld. Hierdie eienskap stem ooreen met my persoonlike veronderstelling dat 'n **biobuurtuiste** as objek 'n statiese, maar ook mobiele persoonlike plek kan bied vir die dokumentasie of plekmaakprosesse om 'n gevoel van behoort te skep.

TRACE is 'n projek wat gemotiveer is deur dié aanname dat plek gevorm word deur menslike interaksie en plekmaakprosesse. Deur fotografiese dokumentasie word die groter sosiale gemeenskap se *plek* deur middel van visuele argiewe ondersoek met die hoop om alledaagse rituele te ontbloot. Die diversiteit van die sosiale struktuur huis, word versinnebeeld deur 'n visuele stem te gee aan die narratiewe. Dit veronderstel dus ook 'n gelyklopende ondersoek na die psigo-sosiale landskap.

Die TRACE-projek is gelyktydig in Venesië, Italië en Stellenbosch, Suid-Afrika uitgevoer omdat beide geografiese liggings deur menslike plekmaakprosesse hervorm is van ruimte na plek.

Stellenbosch, ontdek deur Simon van der Stel op 8 November 1679, was 'n vallei met 'n helder rivier omring deur bome. Van der Stel se geselskap 'camped for the night on a little island in the Eerste River. He named the place Stellenbosch' (A short intro: Heritage foundation Stellenbosch, 2013). Van der Stel omskep ruimte deur die plekmaakproses van benaming in 'n plek - 'n natuurlike eiland word deur benaming hervorm in 'n dorp. '[U]ndifferentiated space becomes place as we get to know it better and endow it with value ...' (Tuan, 1977:6). Beide Stellenbosch en Venesië is ruimtes toepaslik gemaak, met die verskil dat Venesië 'n mensgemaakte eiland en Stellenbosch 'n natuurlike eiland is.

Venesië, 'n stad uit die water, bied 'n stadiger lewenspas met mobiliteit slegs moontlik per voet en per *vaporetto* (boot). Die aanname is dat 'n kwaliteit lewenstyl in die era van globalisasie gehandhaaf word in 'n relatief stadiger leefwêreld. Dié leefstyl word moontlik gemaak omdat strate en stegies ontoeganklik is vir motors en fietse. Die gemeenskap beweeg te voet na hul bestemming, omring deur historiese geboue en duisende brûe.

'n Moontlike nadeel word duidelik na die aanvanklike euforie, naamlik dat slegs mobiele individue toegang het tot die stad en uitsluiting sodoende bewerkstellig word. Slegs by *Ponte della Costituzione*, wat *Stazione di Santa Lucia* en *Piazzale Roma* verbind, is onlangs 'n elektroniese kapsule aangebring wat mobiliteit moontlik maak vir persone tussen die treinstasie en *Piazzale Roma*.

'n Ander soort uitsluiting vind plaas in Stellenbosch met sy ouwêreldse romantiek en historiese geboue. 'n Sosiale realiteit wat op verskeie dorpe en stede toepaslik is, is die pryse van eiendom. Armes - wit, bruin en swart beweeg na die buitewyke van die dorp. Die kern van Stellenbosch het oor tyd hervorm na 'n kultuur van rykes, meestal blank, en studente onderhou deur finansieel gegoede ouers.

Die beskerming van 'n historiese identiteit benadeel in beide gevalle die groter gemeenskap. Nostalgie word op die voorgrond geplaas ten

koste van die groter sosiale realiteit.¹⁸ Die keuse van plek vir die TRACE-projek lê opgesluit in beide se beskerming van 'n historiese identiteit ten spyte van sosiale realiteite, asook die randfigure van dié gemeenskap.

PRAKTIESE TRACE-PROJEK UITVOERING

Die welstand van 'n gemeenskap word bepaal deur die wyse waarop persone op die rand van die samelewing deur plekmaakprosesse 'n tuiste skep. Teoretiese stellings rondom huis en tuiste is terselfdertyd maklik en gemaklik vir dié van ons wat skryf uit die veiligheid van 'n eie tuiste. Om 'n huis en tuiste egter te verstaan is dit nodig om te luister na narratiewe van persone wat nie toegang het tot behuising nie. Dit is dan ook die persone op wie die TRACE-projek gefokus het.

Weggooibare kameras is aan individue op die kantlyn van die samelewing voorsien, met instruksies om hul persoonlike geleefde wêreld deur fotografiese beelde te dokumenteer. *Onsigbares* is die terminologie gebruik om individue uit kantlyn-gemeenskappe te beskryf. 'n Verskeidenheid psigo-sosiale, ekonomiese en politieke redes bestaan waarom dié individue opsy geskuif is. Bejaardes, kinders, immigrante, werklose individue en persone wat nie aktief betrokke is by die land se ekonomie nie, vorm deel van hierdie groep.

Die instruksies het gevra na 'n foto van (a) die bed waarop die *onsigbare* slaap (direk na hy/sy opgestaan het), (b) 'n plek in die nabye omgewing wat persoonlike betekenis dra, (c) die *onsigbare* se voete om die spesifisiteit van die plek wat die liggaam beslaan aan te dui, (d) wat in die *onsigbare* se sak saamgedra word.

Die vraelys of instruksies is nie gebaseer op 'n spesifieke fenomenologiese model nie, maar die items is geleen vanuit my persoonlike ervaring van elemente wat deel uitmaak van 'n geleefde ruimte. Oorspronklik was die lys met foto's aansienlik langer, maar 'n paar struikelblokke het 'n verkorte weergawe genoodsaak.

Op Stellenbosch in Suid-Afrika maak die sosiale realiteit van ongeletterdheid eerstens 'n groot deel uit van die sosio-ekonomiese gemeenskap van die *onsigbares*. Dus was die aanvanklike instruksies te kompleks, selfs al is die kernbegrippe deur illustrasies aangevul.

¹⁸ Massey [2005:124] voel dat 'when nostalgia articulates space and time in such a way that it robs others of their histories (their stories), then indeed we need to rework nostalgia'.

Tweedens het deelnemers belangstelling verloor as gevolg van die hoeveelheid foto's en halfpad deur die lys opgehou met die dokumentasie. Alternatiewelik het sommige *onsigbares* meervoudige opsies van een instruksie geneem wanneer belangstelling vervaag het. Die foto's ontwikkel van die eerste paar kameras wat ons terug ontvang het, het 'n aanduiding gegee van watter instruksies die deelnemers as sinvol ervaar het.

'n Korter, hersiende weergawe van die instruksielys is hierna opgestel met die fokus op 'n foto van die deelnemer se bed, 'n item wat die onsigbare saamdra asook 'n betekenisvolle plek in die nabye omgewing. 'n Foto van die individu se bed poog tot dokumentasie rondom die interieur van 'n persoonlike huis. Dié ruimte is 'n privaat plek waar die individu op sy weerloosste is wanneer hy/sy slaap; dus 'n blik op 'n baie persoonlike en intieme interieur wat meestal 'n ontoeganklike ruimte vir die buitestander is. 'n Betekenisvolle plek maak die verhouding tussen persoon en plek sigbaar, waar 'n band deur middel van plekmaakprosesse gevorm is en sodoende 'n tuiste skep. Wat saamgedra word bied 'n leidraad van mobiele objekte wat daagliks saam met die individu beweeg.

Ons persoonlike poging was om individue te nader wat aan die *onsigbares-kriteria* voldoen, maar ook persone waarmee daar een of ander vorm van verbintenis was. Al is die affiliasie deur 'n kennis van 'n kennis, is situasies vermy om op straat te loop en 'n kamera aan enige persoon te oorhandig. Die kamera moes terugbesorg word om die visuele dokumentasie te analiseer en daarom was 'n mate van 'n verbintenis belangrik.

Die kameras is ongeveer 'n week by die *onsigbares* gelaat om die spesifieke foto's te neem, waarna daar twee opvolgsprake geskeduleer is. Die eerste afspraak was om die kamera te ontvang waarna die negatief ontwikkel is en 'n A3 proefbladsy uitgedruk is om 'n oorsig van die foto's te verkry. Die tweede afspraak was hoofsaaklik om 'n gesprek te voer oor die foto-dokumentasie en die narratiewe rondom die beelde te ontdek.

Figuur 11: Marli Lyon, *Fotoproefblad*, 2011. Foto, A3 - 420mm x 297mm.

Die navorsers het na afloop van die vorige prosedure deur middel van tydsverloopfotografie elk van die *onsigbares* se betekenisvolle plekke gedokumenteer. Die tydsverloopfotografie as medium kon die

beweging, interaksie en die konstante verandering in plek as geleefde ruimte vasvang, dus 'n tydruimtelike topophilia soos deur Tuan (1974) beskryf as die positiewe band tussen 'n individu en plek. 'n Persoonlike narratief is deur hierdie dokumentasieproses ontwikkel, met beperkte voorskriftelikhede deur die navorser. Slegs riglyne van spesifieke foto's wat geneem kan word is as beginpunt vir persoonlike dokumentasie gegee as poging om struktuur te skep, waarbinne plekke van persoonlike rituele gedokumenteer kan word.

TRACE as medewerkingsprojek, het deel uitgemaak van 'n uitstalling in *Casa Dei Tre Oci, Guidecca*. Die uitstalling het bestaan uit 'n reeks kartering-illustrasies, 'n foto-installasie en die sentrale werk was 'n interaktiewe kunstenaarsboek. Die kunstenaarsboek het bestaan uit foto-uitlegte (soos geneem deur die onsigbares), tydsverloopfotografie (geleefde ruimte) en klankopnames (onthoubeelde).

Figuur 12: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alessandro i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 13: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alessandro ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 14: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alessandro ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 15: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alex & Bagdan i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 16: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alex & Bagdan ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 17: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Brother i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 18: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Brother ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 19: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Mary i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 20: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Mary ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 21: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Walter*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 22: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Oupa Kosie i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 23: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Oupa Kosie ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Die kunstenaarsboek is voorgehou as metafoor vir die verhouding tussen stasis en beweging deur die foto-dokumentasie digitaal op 'n blanko boek te projekteer.¹⁹ Dit is 'n verwewing tussen die mobiliteit van beelde geprojekteer op 'n statiese objek wat plek beslaan. Die proses is moontlik gemaak deur die geprojekteerde fenomenologiese beelde bewegings sensitief in te stel en die leser kon interaktief deel uitmaak van die proses. Wanneer die leser 'n bladsy in die blanko boek omblaai verander die projeksie om die illusie te skep dat die leser deur 'n boek blaai. Die geprojekteerde kunstenaarsboek het ook die platform geskep om bewegende beelde, klank en leser-interaksie te akkommodeer.

Die konsep van 'n geprojekteerde boek het ontstaan op grond van Heidegger se filosofie dat die fenomenologiese wêreld niks anders is as 'n '... projection by the mind' (Philipse, 1998:24). Deur projektering is die fenomenologiese leefwêreld van die *onsigbares* in 'n mate meer tasbaar gemaak.

Om die praktiese TRACE-projek te koppel aan Harvey se vraag 'by what social process(es) is place constructed (1996:293-294)?', word interessante leidrade gevind in die foto's van objekte teenwoordig in verskeie persoonlike narratiewe. Daar is byvoorbeeld boeke op óf langs 'n bed met die afdruk van 'n liggaam in die linne. Dit is ook opvallend dat al vra die instruksies nie na ander persone nie, is "die ander" in die meeste visuele narratiewe teenwoordig: sleutels van onbekende plekke of objekte wat oop- en toegesluit kan word,

¹⁹ *Kunstenaarsboeke*: Kunstenaarsboeke word deur Johanna Drucker in *The century of artists' books* beskryf as 'highly elusive in spite of its general currency and the proliferation of work which goes by this name' (Drucker, 1995:1). Die definisie is 'n grys area maar ten doel van die bespreking sal kunstenaarsboeke as sinoniem met ander kuns vorme gesien word, met klem op die mobiliteit van die werk self.

Artists' books take every possible form, participate in every possible convention of book making, every possible "ism" of mainstream art and literature, every possible mode of production, every shape, every degree of ephemerality or archival durability. There are no specific criteria for defining what an artist's book is, but there are many criteria for defining what it is not, or what it partakes of, or what it distinguishes itself from' (Drucker, 1995:10).

'[A]rtists' books take every possible form, include every artistic medium and method of bookmaking ...' (Wasserman, 2007:9).

vensters wat buite en binne ruimtes verbind, klere, skoene, matte, komberse, tafels, potte en ornamente.

Rituele kan afgelei word deur die suggestie van objekte in foto's geplaas: briewe as argief vir gedagtes, boodskappe of herinneringe wat neergeskryf is, notas teen mure opgeplak, boeke op hope en oop boeke wat verwys na interaksie, aangeskakelde ligte, persone wat immobiel op matte sit of individue se name op objekte geskryf om te bevestig die objek behoort aan hom/haar.

Foto's teen die mure verwys na reis of sosiale interaksie of na geliefdes en plekke wat besoek is – 'n argief van die individu se beweging vanaf die huis na die buitewêreld en terug. Objekte wat vir die buitestander onbelangrik voorkom, word opgehang of teen die yskas geplak wat getuig van sentiment of emosionele waarde. Daar is ook onsigbare toe-eiening gevind deur byvoorbeeld 'n spesifieke stoel waarvan slegs een individu gebruik maak.

Die foto-dokumentasie onthul temas van gewone *dag-tot-dag* handelinge wat ruimte omskep in 'n plek wat bekend is aan die individu en waar die persoon op sy gemak is. Plekmaakrituele bestaan uit alledaagse huislike takies soos voorbereiding van voedsel, klere aantrek, was en stryk ensovoorts. Die rituele wat ek persoonlik interessant vind is notas wat geskryf word, 'n vorm van 'n persoonlike afdruk in 'n bed of op 'n stoel, ligte wat aangeskakel en afgeskakel word, besitlikheid wanneer die individu sy/haar naam op objekte skryf, foto's teen mure en spesifieke objekte verbind met herinneringe.

BESITTING VAN DIE AKTIWITEITSRUIMTE

Alledaagse rituele, soos hierbo uiteengesit, bied leidrade tot plekmaakprosesse wat ook van toepassing is op boeke of 'n **bibliotuiste** as aktiwiteitsruimte. Die behoefte om die objek te besit is moontlik en dus is die individu in beheer van insluiting of uitsluiting. “Die ander” het selektief toegang tot hierdie aktiwiteitsruimte wanneer die eienaar die boek beskikbaar stel of onttrek.

SKEIDING TUSSEN BINNE EN BUIE

Die omslag van 'n boek, en in hierdie geval 'n **bibliotuiste**, dien as 'n deur of venster wat die buitewêreld en die binnewêreld van mekaar differensieer, maar ook die simboliek van ligte aan en afskakel verteenwoordig. Indien die individu die inhoud van die boek wil sien,

word die omslag die metaforiese lig wat inhoud sigbaar of onsigbaar maak.

AFDRUKKE / IMPRESSUM

Die kernritueel wat deur die foto-dokumentasie ontbloot is waarop ek graag wil fokus, is liggaamlike afdrukke of impressums gevind in spesifiek die onopgemaakte beddens. Dié spesifieke foto's maak liggaamlike impressums sigbaar wat andersins onsigbaar is vir die blote oog. Plekmaakprosesse binne 'n huisstruktuur laat oral liggaamlike impressums agter wat 'n sinoniem is vir boeke se basiese funksie van impressums huisves.

Deur die foto-dokumentasie van die TRACE-projek word plekmaakprosesse verbind met die groter konteks van illustrasie. 'n Ooglopende ooreenkoms tussen 'n huis en boeke is dat beide onsigbare afdrukke bevat. Die verbindingsooreenkoms met illustrasie is die fisiese afdruk van enige *merk-maak-medium* en die oorbruggingskenmerk wat die **bibliotuiste** bied tussen huis/plek en tuiste/ruimte.

Serge Tisseron skets in sy artikel, *All writing is drawing: The spatial development of the manuscript*, die beeld dat die maak van lyne en merke 'n proses is waardeur ruimtes geskei, maar ook gebind word. Dieselfde ambivalensie word in die inleiding van hierdie hoofstuk se beskrywing rondom fotografie en 'n aktiwiteitsruimte, gevind.

A trace simultaneously separates and binds
the pieces of space... the possibility of
transforming a separating gap... into a
bridging space... is a property characteristic
of drawing (Tisseron, 1994:34-35).

Wanneer plekmaakrituele uitgevoer word in die aktiwiteitsruimte van boeke of in 'n **bibliotuiste**, word alledaagse merke, aantekeninge, die lees van literatuur, skryf of enige beeld en teks, 'n brug wat plek en ruimte van mekaar onderskei, maar ook verbind. Deur illustratiewe interaksie met die bladsye van 'n boek word 'n *loco sancta* geskep, dus 'n veronderstelde **bibliotuiste**.

My persoonlike verstaan van die behoefte na 'n mobiele tuiste binne die tydsgees van globalisasie, is 'n behoefte aan 'n huis wat deur plekmaakprosesse in 'n tuiste omskep is om sodoende 'n *gevoel-van-*

behoort te bewerkstellig. Die ritueel van lyne en merke maak word 'n plekmaakproses waardeur die boek as objek wat plek beslaan, in 'n **bibliotuiste** omskep word wat mobiel saamgedra word. Elke bladsy van die boek word deur herhaalde lyne en *merk-maak-prosesse* in 'n tuiste omskep.

[T]he inscriptive process is above all the hand exploring a given space and organizing it according to its own possibilities (Tisseron, 1994:41-42).

Massey noem die individuele- asook groter gemeenskapsrituele van plekmaakprosesse 'n wyse waarop menslike essensie geïllustreer word. Sy praat van 'n plekmaakproses van *ongoing identity construction*: '[T]he geography of ongoing identity construction. In the spatial present what we are is what we do' (2005:194). Elke lyn en merk gemaak deur die individu is 'n plekmaakproses waar die hand ruimte organiseer en herhaaldelik vorm aan 'n 'n eie identiteit.

Om lyne te organiseer binne die raamwerk van 'n boek, is 'n herhalende uitvoer van plekmaakprosesse wat Birkin se kritiek in Lawrence (1998:366) se *Woman in Love* moontlik kan oorbrug. Birken se siening van huis as inhibeerder van positiewe, konstante verandering, word deur illustrasies in boeke omskep in 'n plek wat juis die moontlikheid bied vir voortdurende verandering en herskepping.

Illustratiewe handeling word die plekmaakproses wat huis van tuiste onderskei, maar ook verbind. 'n Reeks lyne en merke waardeur die individu 'n tuiste skep binne die grense van 'n boek se omslag bied mobiele grense.

BESIT EN IN BEHEER VAN 'N BIBLIOTUISTE

Tisseron se gedagte oor illustrasielyne wat plek en ruimte oorbrug, word opgevolg met 'n bykomende gedagte rondom die afwesigheid van lyne. 'The anxiety of the blank page may just be the anxiety that there is no thread to pull or follow, the apprehension of being left behind, with no *link* to anyone...' (Tisseron, 37:1994). Tisseron meen dat die vrees vir 'n blanko bladsy verwys na 'n vrees van geen lyn van verbintenis of impressums wat die individu met plek verweef nie. Hierdie verbindingloosheid herinner ook aan Freud se veronderstelde ervaring van plek as 'foreign territory' (l:2003).

'n Lyn of merk dra die eienskap om gedeeltes van ruimte in plek in te sluit en ander gedeeltes van ruimte uit plek uit te sluit, met die potensiaal om albei te inkorporeer. Hierdie kerneienskap van 'n lyn is 'n eienskap wat moontlike versoening bring tussen *insluiting* en *uitsluiting*.

Die komplementêre **bibliotuiste** as aktiwiteitsruimte bied uitsluiting kenmerkend van huis en plek; maar ook die insluiting kenmerkend van tuiste en ruimte, 'n eienskap wat gevind is in beide boeke en illustrasie as oorbruggingsmeganisme. Lyne binne sosiale geografie word deur Massey beskryf as grense: '[T]hese lines do not embody any eternal truth of places; rather they are lines drawn by society to serve particular purposes' (Massey, 1995:68).

Grense wat geskep word deur illustrasie en boeke is grense geskep deur die individu om in beheer van 'n spesifieke plek te wees, waar die lyne of grense waarna Massey verwys sosiaal aanvaarbaar is wanneer die gemeenskap lyne trek. Lyne en grense moet volgens Massey 'n kollektiewe proses wees en nie, volgens my persoonlike siening, oorgelaat word aan die individu nie. Die aanwending van lyne binne die konteks van die skryfstuk is om privaatheid te skep waarbinne 'n individu deur plekmaakprosesse 'n tuiste kan skep en ook 'n afbakening van waar elke individu in beheer is.

Heidegger se teorie rondom menslike bewoning op aarde veronderstel dat '[t]he fundamental character of dwelling is... sparing and preserving' (Heidegger, 1975:149). My persoonlike verstaan rondom Heidegger se stelling is dat daar grense binne plek gestel moet word waar 'n individu verantwoordelik is om dié plek te bewerk en daarna om te sien. Grense word daarom deur 'n individu opgestel as deel van 'n tuisteskeppingsproses en ook om die plek waarvoor hy/sy verantwoordelik is af te baken.

Om 'n tuiste te vind, te behoort aan 'n spesifieke plek, in-beheer te wees van 'n spesifieke plek, gee aan die individu 'n sin van verantwoordelikheid teenoor plek. Indien hierdie verantwoordelikheid afwesig is, staan plek leeg en onaangeraak deur menslike interaksie. Siende dat plek slegs ontstaan op grond van die teenwoordigheid van die mens, word die veronderstelling gemaak dat plek hipoteties gesproke nie bestaan nie.

Die verhouding tussen self en plek word deur Brian Stock gelykgestel aan die verhouding tussen teks en 'n leser.²⁰ Stock verduidelik die konsep van plek wat nie bestaan sonder menslike interaksie in sy artikel *Reading, community and a sense of place*: 'If there is no text, ... there is obviously nothing to read. But if there is no reader, there is nothing to read either, since the text, as a web of meaning, is the reader's creation. If we transfer this way of thinking to landscapes [place], it means that, where there is neither text nor reader, what we see is demoted to a mere physical location with no meaningful associations' (Duncan & Ley 1993:316).

Die afwesigheid van 'n individu wat lyne trek impliseer die afwesigheid van betekenisvolle plek en die fundamentele karakter van Heidegger se *dwelling*. Wanneer elke lid van die groter gemeenskap in beheer is van grenslyne trek, word plek essensieel oop en sonder grense. Die geografiese ligging word omvorm van plek na 'n definisie van ruimte wat reeds vroeg in die skryfstuk uitgeklaar is as komplementêre terme, maar nie sinonieme nie.

Die belangrikheid van grense en lyne bied aan 'n individu beheer oor 'n spesifieke plek, waardeur aanspreeklikheid vir die welstand van plek deur die individu aanvaar word. Die nadeel van Massey se uitwaartskykende, insluitende en deurlaatbare teorie is die bewerking en verwerking van geografiese plek wat agterweë bly en gevolglik ontstaan geen plekmaakprosesse om 'n tuiste te skep nie.

Illustratiewe lyne en merke baken plek af vir persoonlike verwerking en omsien na, dus is die individu in beheer van plek en aanvaar hy/sy verantwoordelikheid vir die spesifieke plek. Die ontknoping word gevind in 'n lyn se eienskap om skeiding asook verbinding te bewerkstellig; dus word die individu in beheer van plek steeds verbind tot die groter gemeenskap.

'n Voorbeeld vanuit die alledaagse leefwêreld wat skeiding en verbinding verweef, is *Guerilla gardening*.²¹ *Guerilla gardening* is 'n

²⁰ Hierdie metafoer van teks en leser ondersteun die veronderstelling van hierdie skryfstuk dat **bibliotuisse** 'n moontlike brug kan bied tussen huis en tuiste.

²¹ 'n Vorm van impressums op 'n fisiese plek. Dié vorm van impressums raak aan landskapkuns wat nie deel uitmaak van hierdie skryfstuk nie, maar eerder fokus op die verhouding tussen insluiting en uitsluiting. Daar is die bewustheid dat *guerilla gardening* as vorm van aktivisme die grense tussen private en publieke ruimtes bevraagteken, tog is

praktiese uitvoering van individuele verantwoordelikheid teenoor plek met 'n bewustheid van die groter gemeenskap. Die oorspronklike doelstelling van *guerilla gardening* was om publieke eiendom op 'n ekovriendelike wyse te bevraagteken. In die onderstaande voorbeeld vind wisselwerking tussen verskillende ruimtes plaas. 'n Sypaadjie as openbare ruimte word omskep in persoonlike plek as individue 'n groentetuin daar aanlê, maar word weer openbare ruimte as die gemeenskap genooi word om daarin te deel. In die onderstaande voorbeeld word die proses omgedraai deur veronderstelde privaateiendom oop te stel aan die publiek.

In Potchefstroom het twee antropologie-dosente, Andre Goodrich en Pia Bombardella, 'n projek geloods om sypaadjies as publieke eiendom te omskep in groentetuine (*Potch gets pimped*, 2012). Insluiting van die groter gemeenskap word bewerkstellig deur veronderstelde persoonlike plek toeganklik te maak vir voetgangers wat verby dié plek beweeg om te deel in die groente as uitkoms van 'n persoonlike plekmaakproses. Dit is 'n positiewe voorbeeld van individuele verantwoordelikheid en beheer neem oor 'n spesifieke plek, maar deur *uitnodiging* die groter gemeenskap in te sluit.

Dieselfde positiewe beheer kan binne die aktiwiteitsruimte van boeke, of binne 'n **bibliotuiste** beoefen word siende die geleentheid wat boeke bied vir die individu om elke bladsy se identiteit te skep, maar ook die groter gemeenskap deel te maak van die proses. Die wyse waarop die groter gemeenskap kan deel in die private aktiwiteitsruimte van boeke, is eerstens deur die konvensionele verspreiding van boeke deur meervoudige kopieë van 'n publikasie beskikbaar te stel aan die publiek en tweedens 'n uitnodiging gerig aan "die ander" om te deel in die plekmaakprosesse. Dit dui dus op 'n semi-deurlaatbare membraan wat beweging toelaat, maar ook privaatheid bied.

'n Enkele persoon se lees van die teks binne 'n boek in die konvensionele sin bied privaatheid, maar sodra die interaksie tussen individu en boek afgehandel is kan toegang tot die boek deur 'n ander persoon verkry word. Literêre boeke met verskeie kopieë skep die geleentheid vir meer as een persoon vanuit die groter gemeenskap om toegang tot die teks te verkry. In die geval van 'n **bibliotuiste**, kan

die fokus van hierdie skryfstuk eerder gerig op die toeganklikheid tot 'n private plek en om dit deur plekmaakprosesse in 'n tuiste te omskep.

die eienaar van die boek 'n ander uitnoodig om medewerkend deel te neem aan die plekmaakproses binne 'n persoonlike boek.

10 DAE PALIMPSES-PROJEK

In die konteks van my navorsing om 'n komplementêre tussentuiste tussen huis en tuiste te vind in die vorm van 'n **bibliotuiste**, het my derde navorsingsprojek die vorm van 'n tien dag palimpSES aangeneem, waarvan die resultaat by uitstek die potensiaal van 'n **bibliotuiste** as tussen- of brugtuiste bevestig. Hierna word na die projek verwys as 10 DAE PALIMPSES-projek.

Die medewerkende metodologie is toegepas in die 10 DAE PALIMPSES-projek wat fenomenologies fokus op ervaring as wyse van dieper insig bekom.²² Ekself en Tamlyn Phillipa Young, 'n mede-Mphil-student, het beide die proses van plekmaak in die bladsye van 'n **bibliotuiste** ondersoek deur ruimte visueel te interpreteer en in plek te omskep. Die oogmerk was 'n visuele ondersoek na die interessante verhouding van twee afsonderlike individue binne verskillende lewenswêreldes se ervaring wat in plek oorkruis of ineenvloei.

Illustrasie deur merke en lyne maak, is gebruik om ruimte en plek in 'n **bibliotuiste** te skei of te verbind, sekere kenmerke wat ervaar is in die groter ruimte uit te lig en ander uit te doof. Dieselfde proses wat die kulturele geograaf, Ola Söderström beskryf as: 'giving voice or muting certain things and actions, giving importance and visibility to certain processes and not to others, and thus contributing to the transformation of the world...' (*Representation*, 2010). 'n Plekmaakproses waardeur ek en Tamlyn tot die transformasie van plek in 'n **bibliotuiste** bydra en saam 'n kollektiewe tuiste skep.

Figuur 24: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Skulp Dag*, 2011.

²² **palimpsest** |'palim(p)sɛst| noun

- a manuscript or piece of writing material on which later writing has been superimposed on effaced earlier writing.

- something reused or altered but still bearing visible traces of its earlier form: *Sutton Place is a palimpsest of the taste of successive owners.*

DERIVATIVES

palimpsestic adjective

ORIGIN mid 17th cent.: via Latin from Greek *palimpsēstos*, from *palin* 'again' + *psēstos* 'rubbed smooth'. (Concise Dictionary, 2004:1079).

Rabasa in Massey se *For Space* beskryf die konsep palimpSES as 'an illuminative metaphor for understanding geography as a series of erasures and overwritings that have transformed the world. The imperfect erasures are, in turn, a source of hope for the reconstruction or reinvention of the world ...' (2005:110).

Gemengde Medium, 600mm x 200mm.

Figuur 25: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *'House' Dag*, 2011.

Gemengde Medium, 600mm x 200mm.

Figuur 26: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Stok Dag*, 2011.

Gemengde Medium, 600mm x 200mm.

Figuur 27: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Kontoere Dag*, 2011.

Gemengde Medium, 600mm x 200mm.

Figuur 28: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Nadere*

Besonderhede i, 2011. Gemengde Medium.

Figuur 29: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Nadere*

Besonderhede ii, 2011. Gemengde Medium.

Figuur 30: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Nadere*

Besonderhede iii, 2011. Gemengde Medium.

Figuur 31: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Nadere*

Besonderhede iv, 2011. Gemengde Medium.

Die 10 DAE PALIMPSES-projek se projekbeskrywing was om 10:00 daaglik die direkte omgewing waarbinne die navorser haarself bevind visueel te interpreteer, vir 10 opeenvolgende dae. Die projek fokus op die ontdekking van virtuele kontoere in ruimte en skenk aandag aan sensoriese ervarings geskoei op die onderstaande aanhaling van tuiswees.

The locality 'intrudes' upon the self through the senses, defining 'what one smells, hears, touches, feels, remembers'. Equally the self penetrates the locality (Mallett, 2004:79).

Na afloop van die aanvanklike tien dae, het beide navorsers hul visuele interpretasies uitgeruil en die proses herhaal vir 'n bykomende tien dae. Ons het beide deur 'n metode van palimpSES bo-oor die oorspronklike werk 'n persoonlike interpretasie van dieselfde geografiese ligging op "die ander" se bladsy uitgevoer, sonder om die oorspronklike werk te verwyder.

Die projek het dus 'n kollektiewe plekmaakproses behels wat 'n praktiese toepassing bied vir Massey (2005) se insluitende teorie deur "die ander" deel te maak van 'n persoonlike plekmaakproses. 'n Illustratiewe metafoor word geskep deur "die ander" deelnemer toe te laat om bo-op persoonlike lyne in 'n **bibliotuiste** te werk, dit te verwerk en beelde aan te pas volgens eie ervaring.

Die uitkoms van die 10 DAE PALIMPSES-projek was 'n kombinasie van twee verskillende plekruimtelike interpretasies, só verweef dat die individuele stemme nie uitgeken kan word nie. Twee ongelyksoortige ervarings binne dieselfde plek, skep beelde met 'n diepte wat nie verkry kon word deur 'n enkel interpretasie nie.

Aanvanklik was die proses om oor 'n *ander* se interpretasie te werk angswekkend. My ervaring was dat dit 'n soort inbraak was op 'n baie persoonlike en private gesprek. Tog, deur herhaaldelike verwerking het die laag-op-laag plekmaakproses die visuele beelde nader aan mekaar gebring en gebind tot 'n volledige narratief. Die eindproduk het dit duidelik gemaak hoe die aanvanklike interpretasie plotseling en lukraak voorgekom het, maar die kombinerings met 'n *ander* se ervaring van dieselfde plek, 'n volledige ontknoping bied.

Die projek se proses en uitkoms bevestig, soos reeds gesê, dat dit moontlik is om “die ander”, wat die begrip ruimte verteenwoordig, binne 'n fisiese plek toe te laat en in hierdie geval 'n **bibliotuiste** komplementêr tot huis en tuiste te skep.

As nagedagte met die 10 DAE PALIMPSES-projek steeds op die voorgrond, word hierna besin rondom die belang van interaksie tussen plek en ruimte. Deur hierdie besinning wil ek weereens die noodsaak van die menslike behoefte aan 'n komplementêre ruimte tot plek en ruimte binne 'n voortdurende veranderende hedendaagse samelewing beklemtoon.

TUISTELOOSHEID

Die vrees van geen affiliasie wat Tisseron (1994:37) vergelyk met die vrees van 'n blanko bladsy, word 'n realiteit wanneer die individu in beheer van plek nie bewustelik omgaan met die insluiting van die groter gemeenskap nie.

Die vrees van geen lyn wat die individu verbind aan “die ander”, is dieselfde vrees van geen plekmaakproses wat 'n gevoel van tuiswees kan verhinder. Wanneer die verbindingslyne afwesig is, kring die gevolg uit na 'n tuiste wat afwesig is en die individu vanselfsprekend tuisteloos laat. Freud beskryf hierdie vrees as ‘the uncanny [‘the unhomely’] is something familiar [‘homely’, ‘homey’] that has been repressed and then reappears,’ (2003:152).

'n Behoefte aan “die ander” in die plekmaakproses van 'n tuiste word onderdruk en die blanko bladsy konfronteer die individu met die gevoel van geen affiliasie nie. 'n Afwesigheid van lyne herinner die individu aan 'n tuiste wat geskep kan word, maar nie moontlik is wanneer daar nie lyne is wat 'n persoon bind aan 'n ander persoon nie; dus 'n ervaring van tuisteloosheid.

Die afwesigheid van affiliasie tussen persone in die gemeenskap, soos die Suid-Afrikaanse 'ubuntu – [p]eople are people through other people ...' (Derman & Ross, 2003:108),²³ en 'n gevoel van ontuis wees in die wêreld dui volgens Heidegger op 'n dieper menslike behoefte as dakloosheid, naamlik op die behoefte om te *behoort*. Binne die konteks van illustrasie dui die afwesigheid van 'n lyn of 'n merk wat die persoon verbind aan 'n ander op die afwesigheid van 'n dieper menslike behoefte van tuiswees en *behoort* in die wêreld.

Die VVO omskryf haweloosheid as '[the] implications of belonging nowhere rather than simply having nowhere to sleep' (UNCHS, 2000). Wanneer plekmaakprosesse afwesig is en so ook “die ander”, is die implikasie 'n individu wat nêrens behoort nie. 'n Individu wat nêrens hoort word verbind aan '[u]nrooted places marked by mobility and travel. Non-place is essentially the space of travelers' (Bachelard, 1994:64). Dit dui dus op 'n nomadiese leefstyl met geen verbintenis nie.

'Where ... flux [is] the norm, where 'mobility' is celebrated and 'roots' become demonised... the subjugation of identities here threatens to be systemic ...' (Strohmayr, 2005:2). 'n Swerwer sonder lyne wat hom/haar verbind aan 'n plek of persoon beweeg essensieel in die vryheid van ruimte. 'n Mobiliteit wat volgens bogenoemde aanhaling die bedreiging inhou van eenvormige identiteitskepping, 'n soort *de-individualisering*.

Identiteitsvorming deur plekmaakprosesse in 'n spesifieke plek word deur mobiliteit gereduseer tot eenvormige identiteit, met ander woorde: 'n trop skape. '[D]eliberate individuality is an assertion of oneself... it keeps society from degenerating into a herd' (Weinstein & Weinstein, 2006:286). Lyne trek en merke maak binne 'n **bibliotuis** is die wyse waarop illustrasie grense stel waarbinne 'n eie identiteit geskep kan word.

²³ 'Nguni word' (Derman & Ross, 2003:108).

Herhaalde illustrasie en lyne word 'n plekmaakproses ter bevestiging van 'n eie identiteit en 'n behoort aan 'n tuiste. Die herhaalde handelinge skep beweging en impressums wat nie net 'n bestaansgevoel bevestig nie, maar ook 'n gevoel van deelname en voortvloeiing in die groter leefwêreld van die individu (aangehaal uit Bachelard 1994:xvi).

Hierdie mobiliteit inkorporeer Joseph Rykwert se siening: '[h]ome is where one starts from' (1991:51). Tuiste is 'n beginpunt en nie 'n plek wat die totaliteit van jou leefwêreld bevat nie, maar 'n plek van oorsprong en 'n plek om na terug te keer. 'n Tuiste sluit die vryheid in om reis en beweging die middelpunt van die individu se geleefde ruimte te maak. In hierdie sin sluit *tuiste* die vryheid van mobiliteit in – die alledaagse kom-en-gaan en heen-en-weer van plek tot plek. 'A boundary is not that at which something stops but, ... the boundary is that from which something begins its presencing' (Heidegger, 1975:154).

Heidegger herinner aan Yi-Fu Tuan se beskrywing dat plek 'n pouse in ruimte is. Plek is 'n oomblik van rus in die groter samelewing. Plek is spesifieke grense waarbinne die individu deur mobiele plekmaakprosesse in beheer is van 'n bepaalde area. Vir die buitestander mag plek moontlik lyk na 'n pouse, aangesien grense privaatheid bied vir aktiwiteite binne plek, tog is hierdie pouse slegs 'n illusie van stasis. Die illusie word ontbloot wanneer die individu "die ander" innooi om deel te wees van die plekmaakproses van 'n eie identiteitsvorming.

Identiteitskepping of tuiesteskepping binne 'n **bibliotuiste** word gevind in die lyne wat nie net 'n plek omskep in 'n tuiste nie, maar ook as verbinding dien tussen die individu en die groter gemeenskap. Die affiliasie tussen tuiste en behoort word gevind in 'n lyn.

"My house is diaphanous, but it is not of glass. It is more of the nature of vapor. Its walls contract and expand as I desire. At times, I draw them close about me like a protective armor ... But at others, I let the walls of my house blossom out in their own space, which is infinitely extensible." Spyridaki's house breathes. First it is a coat

of armor then it extends ad infinitum, ... we
live in it in alternate security and adventure.
It is both cell and world (Bachelard, 1994:51).

Ongeag die bewustheid van die groter gemeenskap wanneer ek uit
vrye keuse die grense van my persoonlike **bibliotuiste** laat uitswel om
“die ander” te akkommodeer, is tuiste steeds vir my 'n intieme rusplek
'However spacious, it must also be a ... nest ... [i]ntimacy needs the
heart of a nest' (Bachelard, 1994:65). Ek stem volmondig saam.

OPSOMMEND

Gevoel van behoort

Die gevolgtrekking gemaak in Hoofstuk Drie is dat 'n gevoel-van-tuiswees in die wêreld nie gevind word in plek nie, maar in die alledaagse aktiwiteite en rituele wat plek omskep in 'n 'loco sancta' (Duncan & Ley, 1993:322). Die TRACE-projek is juis 'n ondersoek na rituele in plek en die foto-dokumentasie onthul temas van gewone dag-tot-dag handeling wat ruimte omskep in 'n plek. Die rituele wat uitgestaan het is notas skryf, 'n persoonlike afdruk in 'n bed of op 'n stoel, besitlikheid aangedui deur die individu se naam op objekte geskryf, foto's teen mure en spesifieke objekte verbind met herinneringe.

Die bespreking in Hoofstuk Drie word gebaseer op hierdie rituele en op ooreenkomste wat voorkom tussen die behoeftes gevind vanuit die foto-dokumentasie en 'n **bibliotuiste**. Die behoefte om die objek te besit is moontlik en dus is die individu in beheer van insluiting of uitsluiting. Die **bibliotuiste** se omslag bied hierdie grens wat die buitewêreld en die binnewêreld van mekaar differensieer. Liggaamlike afdrucke of impressums, in die foto-dokumentasie gevind, word bevestig as sinonieme vir boeke se basiese funksie om 'n fisiese afdruk van enige merk-maak-medium te huisves.

Die ooreenkoms tussen 'n bibliotuiste en 'n lyn word deur Serge Tisseron gestel deur sy siening dat die maak van lyne en merke 'n proses is waardeur ruimtes geskei, maar ook gebind word. Plekmaakrituele uitgevoer in 'n **bibliotuiste** – merke, aantekeninge, die lees van literatuur, skryf, enige beeld en teks, word 'n brug wat plek en ruimte van mekaar onderskei, maar ook verbind. 'n Lyn bied dus die moontlikheid om skeiding asook verbinding te bewerkstellig, waar die individu in beheer is van plek, maar steeds verbind is tot die groter gemeenskap. 'n Veronderstelde **bibliotuiste** word deur illustratiewe aksies omskep in 'n loco sancta en dus 'n tuiste.

Die 10 DAE PALIMPSES-projek se uitkoms bevestig die moontlikheid om “die ander” in 'n fisiese plek toe te laat, terwyl die individu steeds in beheer van die spesifieke plek staan, en 'n **bibliotuiste** komplementêr tot huis en tuiste te skep. Die konsep is getoets deur

die teenoorgestelde konsep van 'n tuiste, naamlik: tuisteloosheid. Wanneer 'n tuiste of lyne wat 'n individu aan 'n ander persoon of plek bind afwesig is, ervaar die individu 'n gevoel van ontuis wees in die wêreld. Heidegger sê tereg: 'n dieper menslike behoefte as dakloosheid, is die behoefte om behoort (1975:161).

Identiteit

'In the spatial present what we are is what we do' (Massey, 2005:194). Deur Massey se aanhaling word die gevolgtrekking gemaak dat lyne en merke gemaak deur die individu, 'n plekmaakproses is wat nie net 'n tuiste skep nie maar ook 'n vormingsproses is van 'n eie identiteit. Lyne trek en merke maak binne 'n **bibliotuiste** is die wyse waarop illustrasie grense stel waarbinne 'n eie identiteit geskep word.

'n **Bibliotuiste** en 'n lyn se gedeelde kenmerk as oorbruggingsmeganisme stel grense, maar die aanname is dat hierdie nie 'n statiese grens is nie, maar eerder 'n grens vanwaar daar beweging kan plaasvind.

A boundary is not that at which something stops but, ... the boundary is that from which something begins its presencing (Heidegger, 1975:154).

HOOFSTUK 4: UBI BENE, IBI PATRIA
WAAR DIT MET MY GOEDGAAN
IS MY TUISTE

SLOTOPMERKINGS

'When the image is new, the world is new' (Bachelard, 1996:46). Die **doel en doelwitte wat** aanvanklik gestel is naamlik: om 'n tussentuiste of brugtuiste in 'n snelveranderende, geglobaliseerde wêreld, te skep of te vind, poog om 'n alternatiewe benadering tot die konsep huis en tuiste te vind en sodoende 'n nuwe beeld rondom dié konsep te skep. Die eerste stap tot 'n alternatiewe konsep is die daarstelling van 'n literatuurstudie wat reeds bestaande navorsing oor die konsepte huis en tuiste dokumenteer, binne die raamwerk van die hermeneutiese fenomenologie.

Tweedens word die universele behoefte *om-te-behoort* fenomenologies ondersoek in die *I WISH...* projek in Khayelitsha. Die resultaat dui dan ook op hierdie basiese menslike behoefte. Derdens behels die TRACE-projek in Stellenbosch en Venesië 'n foto-dokumentasie van sogenaamde *onsigbares* se woonplek. Die resultaat dui veral persoonlike plek(stasis) aan, maar daar is ook 'n aanduiding dat ruimte by plek geïnkorporeer kan word teenwoordig. Laastens fokus die 10 DAE PALIMPSES-projek op die oorvleueling van plek en ruimte en bevestig dit dat die moontlikheid van 'n **bibliotuieste** 'n potensieel werkbare konsep is, wat reeds in die navorsingsresultaat neerslag vind.

Fotografiese dokumentering as uitbeelding van ruimtelike realiteite is in die TRACE en PALIMPSES-projekte gebruik om werklike momente in die voorgrond en agtergrond te dokumenteer met as resultaat dat die moontlikheid 'n **bibliotuieste** as tussentuiste haalbaar is. Beide projekte bevestig ook die fundamenteel menslike behoefte aan 'n huis en tuiste of dan ten diepste na behoort.

Opsommend kan die bespreking beskryf word as 'n behoefte na 'n *behoort-in-die-wêreld* wat uit drie komponente bestaan. Eerstens is daar die behoefte aan 'n plek, wat gelyk gestel word aan 'n huis waar uitsluiting vir die skep van 'n eie identiteit geskied en wat terselfdertyd die sosiale realiteit van behuising akkommodeer. Tweedens bestaan die behoefte aan 'n tuiste of 'n ruimte wat emosionele geborgenheid bied deur tuis te voel in die wêreld. 'n

Samehorigheidsgevoel word gevind in die interkonneksies met “die ander”, dus ’n kollektiewe poging om fisiese insluiting van die groter gemeenskap te verkry. Derdens is daar ’n behoefte aan ’n brugtuiste tussen huis en tuiste.

As fokus van hierdie studie is Massey se konsep van ’n aktiwiteitsruimte, omskep in die konsep **bibliotuisse** wat potensieel die eienskappe stasis, mobiliteit, semi-deurlaatbare membraan, insluiting, uitsluiting, in-beheer, buite-beheer asook herinneringe omvat. Die nuutskepping **bibliotuisse** veronderstel ’n plekruimtelike kombinasie geskep deur ‘locus of collective memory’ (Harvey, 1996:304), asook individuele plekmaakprosesse om ’n gevoel van behoort te bewerkstellig. Vir die doel van hierdie studie dra bogenoemde drie bene, waarop ’n gevoel van behoort in die wêreld staan, naamlik huis/plek as stasis, **bibliotuisse** as tussenruimte en ruimte as verteenwoordigend van ’n openheid na buite, ewe veel verantwoordelikheid om die individuele selfverwesenliking te bewerk.

Die konklusie dus: die nuutskepping en konsep **bibliotuisse** omvat die fisiese eienskappe van ’n huis, sowel as die nie-fisiese eienskappe wat tuiste definieer en bied daarom ’n komplementêre alternatief beter beskryf as ’n tussentuiste of brugtuiste. ’n Konsep aanvanklik geïnspireer deur Blunt en Dowling se bespreking van ‘[m]obile homes – houses that are transportable and hence able to be located virtually anywhere ...’ (2006:122).

Die belangrikste standpunt wat ek poog om oor te dra in hierdie skryfstuk, is dat daar nie ’n alternatiewe verstaan vir plek benodig word nie. Die doel van plek is juis om die funksie van afbakening te verrig, en die doel van ruimte is juis om oop en poreus te wees.

[I]n that region where being wants to be both visible and hidden, the movements of opening and closing are so numerous, so frequently inverted, and so charged with hesitation, that we could conclude on the following formula: man is half-open being (Bachelard, 1994:222).

Bachelard onderskryf my persoonlike standpunt deur sy formule van ’n individu as ’n *half-oop* en *half-geslote wese*, wat beide geslote plek en oop ruimte benodig as ’n essensiële deel van ’n eie identiteit.

Daarom is dit van belang dat 'n **bibliotuiste** kenmerke van beide plek en ruimte aanneem, om sodoende hierdie menslike behoefte komplementêr tot huis en tuiste, te bevredig.

Die Suid-Afrikaanse realiteit van huisloosheid en die onafwendbaar gepaardgaande tuisteloosheid, asook my persoonlike ervaring van verhuising, dien as oorsprong vir die **probleemstelling** naamlik: 'n komplementêre konseptualisering tot plek en ruimte of huis en tuiste, wat nie hierdie terme vervang nie, maar 'n haalbare middeweg vir die ervaring *om-te-behoort* vind. Dit is my persoonlike mening dat hierdie komplementêre ruimte, gevind in 'n **bibliotuiste**, nie plek gebonde is nie en mobiliteit en die snelle beweging veroorsaak deur globalisasie, asook beweging veroorsaak deur werkloosheid, akkommodeer. Dié konsep dien as 'n psigologiese of emosionele alternatief, maar vind 'n tasbare, fisiese neerslag in 'n **bibliotuiste**.

Housed everywhere but nowhere shut
in ... (Bachelard, 1994:62).

HOOFSTUK 5: BIBLIOTUISTE BIED 'N OOP NARRATIEF VIR PERSOONLIKE PLEKMAAKPROSESSE

Tuiskoms is 'n proses van terugkeer, terugkeer na 'n plek waar ek as persoon behoort. Tog is virtuele werklikhede vervleg met onmiddellike konneksies – die sosiale realiteit van ons tyd. Plek as 'a meeting-place, the location of the intersections of particular bundles of activity spaces, of connections and interrelations, of influences and movements' (Massey, 1995:55) is kenmerkend van *Facebook* waar “die ander” betrek word by ons leefwêreld by wyse van 'n oppervlakkige *friend request*.

‘Homecoming is necessarily grounded in remembrance, and implies the conservatism of returning, whereas the essence of modernity implies forgetting and a brave journey without return towards an emancipated future’ (Pallasmaa, 2008:156).

Tussen die duiwel en die diepblou see word die hedendaagse individu dus uitgedaag om 'n tuiste te vind waar hy/sy steeds kan behoort. Die realiteit van moderne plekloosheid en die immer psigo-sosiale behoefte om-te-behoort noodsaak 'n alternatiewe tuiste.

Uit eie ervaring weet ek dat my persoonlike **bibliotuieste** vir my as hedendaagse, nomadiese individu 'n tuiste kon bied waarin beide plek en tuiste as 'n gevoel van *ek-behoort-in-die-wêreld*, op 'n statiese sowel as mobiele wyse teenwoordig kon wees. Alhoewel 'n **bibliotuieste** vir my as persoon 'n tussentuiste kon bied, word hierdie resultaat nie as 'n algemene waarheid voorgehou nie en stel ek voor dat verdere navorsing op die gebied van 'n **bibliotuieste** uitgebrei word.

Synde 'n nuwe gedagte, glo ek dat ander hedendaagse individue gelei of begelei kan word tot die skep van 'n eie **bibliotuieste** om sodoende 'n sinvolle betekenisruimte binne die sosiale realiteit van vandag te vind.

Ek volstaan met die gedagte waarmee ek die skryfstuk begin het:

‘[T]he real plight of dwelling does not lie merely in a lack of houses. The real plight of

dwelling is indeed older than the world wars with their destruction, older also than the increase of the earth's population and the condition of the industrial workers. The real plight lies in this, that mortals ever search anew for the nature of dwelling, that they must ever learn to dwell' (Heidegger 1975:161).

6. BIBLIOGRAFIE

Adams, C. & van Manen, M. 2008. Phenomenology. In *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods*. (Vol.1:614-619). California: SAGE.

A short history: Heritage foundation Stellenbosch. 2013. [Elektronies].
Beskikbaar: <http://www.stellenboschheritage.co.za/stellenbosch>
[2013, Mei 16].

Bachelard, G. 1994. *The poetics of space*. M. Jolas (tr.). Boston: Beacon.

Barnes, E. H. 1943. *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. London: Methuen.

Barthes, R. 1976. *The Pleasure of the Text*. London: Jonathan Cape.

Bauman, Z. 2000. *Globalization: The human consequences*. New York: Columbia University Press.

Behar, R. 2009. Folklore and the Search for Home: American Folklore Society Presidential Invited Plenary Address. *Journal Of American Folklore*, [Elektronies], 122(485). Beskikbaar: <http://go.galegroup.com.ez.sun.ac.za> [2013, 24 Mei].

Benvenuto, B. & Kennedy, R. 1986. *The Works of Jacques Lacan: An Introduction*. London: Free Association.

Blunt, A. & Dowling, R.M. 2006. *Home*. London: Routledge.

Bonta, M & Protevi, J. 2004. *Deleuze and geophilosophy: A guide and glossary*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Clarke, A. E. & Shelley, F. M. 1994. *Human and cultural geography: A global perspective*. Dubuque: Brown.

Concise Dictionary. 2004. Glasgow: Harper Collins.

Cousins, T & Skuse, A. 2007. Spaces of Resistance: Informal Settlement, Communication and Community Organisation in a Cape

Town Township. *Urban Studies*, [Elektronies]. 44(5-6). Beksikbaar:
<http://www.academia.edu> [2013, Oktober 2].

Creswell, T. 2004. *Place: a short introduction*. Malden: Blackwell.

Cronon, W., Gitlin, J. & Miles, G. (eds.). 1992. *Under an Open Sky: Rethinking America's Western Past*. New York: Norton.

Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts. 2010.
[Elektronies]. Beksikbaar:
<http://www.credoreference.com.ez.sun.ac.za/book/ibtcg> [2012, Oktober 5].

Deleuze, G. & Guattari, F. A. 2004. *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. London: Continuum.

Derman, D. & Ross, K. 2003. *Mapping the margins: Identity politics and the media*. Cresskill: Hampton Press.

Descartes, R. 1912. *A discourse on method*. London: Dent.

Drucker, J. 1995. *The Century of Artists' Books*. New York: Granary Books. [Elektronies]. Beksikbaar:
<http://www.arts.ucsb.edu/faculty/reese/classes/artistsbooks/Johanna%20Drucker,%20TCofAB,%20Chpt.%201.pdf> [2013, Mei 5].

Duncan, J. & Ley, D. (eds.). 1993. *Place/Culture/Representation*. London: Routledge.

Freud, S. 2003. *The Uncanny*. New York: Penguin.

Fuchs, T. 2007. *Psychotherapy of the lived space: A phenomenological and ecological concept*. *American Journal of Psychotherapy*, 61(4): 423-439.

Ginsberg, R. 1999. Mediations on Homelessness and Being at Home: In the form of a dialogue, in G.J.M. Abbarino (ed.). *The Ethics of Homelessness: Philosophical Perspectives*. Amsterdam: Rodopi: 30-38.

Gonzalez, B.M. 2005. Topophilia and topophobia: The home as an evocative place of contradictory emotions. *Space and Culture*. [Elektronies], 8(2). Beksikbaar:

<http://sac.sagepub.com.ez.sun.ac.za/content/8/2/193.full.pdf+html>
[2013. Mei 13].

Gray, J. 2003. Open spaces and dwelling spaces, in D. Lawrence-Zúñiga & S.M. Low (eds.). *The anthropology of Space and Place: Locating Culture*. United Kingdom: Blackwell: 224-244.

Grossman, R. 1984. *Phenomenology and existentialism: An introduction*. England: Routledge & Kegan Paul.

Harmon, K. 2004. *Personal Geographies and Other Maps of the Imagination*. New York: Princeton Architectural Press.

Harvey, D. 1996. *Justice, nature and the geography of difference*. Malden: Blackwell.

Harvey, D. 2003. The right to the city. *International Journal of Urban and Regional Research*. [Elektronies], 27(4). Beskikbaar: <http://onlinelibrary.wiley.com.ez.sun.ac.za>. [2012, Nov 11].

HAT Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal. 2010. Pinelands: Pearson Education South Africa.

Heidegger, M. 1975. *Poetry, Language, Thought*. A. Hofstadter (tr.). New York: Harper & Row.

Heidegger, M. 1962. *Being and time*. J. Macquarrie & E. Robinson (tr.). New York: Harper & Row.

Hubbard, P., Kitchin, R. & Valentine, G. (eds.). 2004. *Key Thinkers on space and place*. London: SAGE.

Husserl, E. 1969. *Cartesian Meditations: an introduction to phenomenology*. S. Strasser (tr.). The Hague: Nijhoff.

Jackson, M. 2000. *At home in the world*. Durham: Duke University Press.

Jackson, P. 1989. *Maps of meaning: An introduction to cultural geography*. London: Unwin Hyman.

Jackson, P. & Smith, S.J. 1984. *Exploring social geography*. London: George Allen & Unwin.

Jones, G. 2013. Youth unemployment rate expected rise [Aanlyn],
Beskikbaar: <http://www.fm.co.za/economy/2013/02/07/youth-unemployment-rate-expected-rise> [2013, April 29].

Kamwangamalu, N. 1999. Ubuntu in South Africa: A sociolinguistic perspective to a Pan-African concept. *Critical Arts*. [Elektronies], 19(2).
Beskikbaar: MasterFILE Premier, Ipswich, MA [2013, Mei 7].

Kristeva, J. 1995. *The New Maladies of the Soul*. R. Mitchell Gubermann (tr.). New York: Columbia University Press.

Kohut, H. 1971. *The analysis of the self: A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*. Chicago: The University of Chicago.

Lacan, J. 1977. *Écrits: A Selection*. London: Tavistock.

Lawrence, D.H. 1998. *Woman in Love*. Oxford: Oxford University Press.
[Aanlyn]. Beskikbaar:
<http://books.google.co.za/books?id=dAoeExHqBdQC&dq=Lawrence+woman+in+love> [2012, April 3].

Lefebvre, H. 1991. *The Production of Space*. D. Nicholson-Smith (tr.). Oxford: Blackwell.

Lefebvre, H. 1991-2005. *Critique of everyday life*. London: Verso.

Lippard, L.R. 1997. *The lure of the local: Senses of place in a multicentered society*. New York: New Press.

Löfgren, O. 2003. The sweetness of Home: Class, Culture and Family Life in Sweden, in D. Lawrence-Zúñiga & S.M. Low (eds.). *The anthropology of Space and Place: Locating Culture*. United Kingdom: Blackwell: 143-159.

Lynch, K. 1960. *The Image of the City*. Cambridge: MIT.

Macey, D. 2001. *Dictionary of Critical Theory*. London: Penguin Books.

Mallet, S. 2004. Understanding home: a critical review of the literature. *The Sociological Review* [Elektronies], 52(1). Beskikbaar: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-954X.2004.00442.x> [2013, 7 Mei].

Malpas, J. 1999. *Place and experience: A philosophical topography*. Cambridge: Cambridge University Press.

Martin, S. 2001. Housing desire: a personal response to Bachelard. *Meanjin*. [Elektronies], 60(3). Beskikbaar: <http://go.galegroup.com.ez.sun.ac.za/ps/publication> [2013, Mei 28].

Massey, D. 1997. A global sense of place, in T. Barnes & D. Gregory (eds.). *Reading human geography*. London: Arnold: 315 – 323.

Massey, D. 2005. *For Space*. London: SAGE.

Massey, D. B. & Jess, P. M. (ed.). 1995. *A Place in the world?: Places, cultures and globalization*. Oxford: Oxford University Press.

McIntyre, N. & Williams, D.R. 2001. Where heart and home reside: Changing constructions of place identity, in *Trends 2000: Shaping the future, contributed papers for the 5th Outdoor Recreation & Tourism Trends Symposium*. Michigan: Michigan State University: 392-403.

Minogue, M. & Molloy, J. (eds.). 1974. *African Aims & Attitudes: Selected Documents*. London: Cambridge University Press.

Mitchell, W.J.T. (ed.). 1980. *The language of images*. Chicago: The University of Chicago Press.

Mitchell, W.J.T. 1986. *Iconology: Image, text, ideology*. Chicago: The University of Chicago Press.

NHFC (National Housing Finance Corporation). 2003. [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.nhfc.co.za> [2013, Junie 11].

Norberg-Schulz, C. 1980. *Genius Loci: Towards a phenomenology of architecture*. New York: Rizzoli.

Pallasmaa, J. 2008. Existential homelessness – placelessness and nostalgia in the age of mobility, in S. Bergmann & T. Sager (eds.). *The*

ethics of mobilities : rethinking place, exclusion, freedom and environment. Aldershot: Ashgate: 143-156.

Parama, R. 2001. At home in the world? The gendered cartographies of globality. *Feminist Studies*. [Elektronies], 27(3). Beskikbaar: MasterFILE Premier, EBSCOhost [2012, Augustus 10].

Park, N. & Peterson, C. 2010. Does it matter where we live?: The urban psychology of character strengths. *American Psychologist*, 65(6): 535-547.

Parvin, A. 2013. Architecture for the people by the people (video file). [Aanlyn]. Beskikbaar: http://www.ted.com/talks/alastair_parvin_architecture_for_for_the_people_by_the_people.html [2013, Mei 27].

Philipse, H. 1998. *Heidegger's philosophy of being*. Princeton: Princeton University Press.

Pile, S. 1996. *The body and the city: Psychoanalysis, space and subjectivity*. London: Routledge.

Pratt, G. 1997. Spatial metaphors and speaking positions, in T.J. Barnes & D. Gregory (eds.). *Reading human geography*. London: Arnold: 167-172.

Pratt, G. 1999. From registered nurse to registered nanny: Discursive geographies of Filipina domestic workers in Vancouver, B.C. *Economic Geography*. [Elektronies], 75(3). Beskikbaar: <http://www.jstor.org/stable/144575>. [2013, Mei 8].

Priest, S. (ed.). 2001. *Jean-Paul Sartre: Basic writings*. London: Routledge.

Potch gets pimped. 2012. [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.citypress.co.za/features/potch-gets-pimped-20121112/> [2013, Februarie 23].

Relph, E.C. 1976. *Place and placelessness*. London: Pion.

Republiek van Suid Afrika. 1996. Constitution of the Republic of South Africa Act 108 of 1996. [Elektronies]. Beskikbaar:

<http://www.info.gov.za/documents/constitution/1996/a108-96.pdf>
[2013, Mei 8].

Richards, P. & Robertson, I. (eds.). 2003. *Studying cultural landscapes*. London: Arnold.

Rodman, M.C. 2003. Empowering place: multilocality and multivocality, in D. Lawrence-Zúñiga & S.M. Low (eds.). *The anthropology of space and place: Locating culture*. Malden: Blackwell: 204-223.

Rykwert, J. 1991. House and Home. (The idea of home) (Home: A place in the world). *Social Research*, [Elektronies], 58(1). Beskikbaar: MasterFILE Premier [2013, Mei 7].

Said, E. 1990. Reflections on exile, in R. Ferguson (ed.). *Out there: Marginalization and contemporary cultures*. New York: New Museum of Contemporary Art: 357-366.

SAPA, 2013. *South African unemployment hits 4.6 million: Stats SA* [Aanlyn]. Beskikbaar:
<http://www.timeslive.co.za/local/2013/05/06/south-african-unemployment-hits-4.6-million-stats-sa> [2013, Mei 8].

Sartre, J. 1969. *Being and nothingness: An essay on phenomenological ontology*. H.E. Barnes (tr.). London: Methuen.

Schissel, W. (ed.). 2006. *Home/bodies: Geographies of self, place and space*. Calgary: University of Calgary Press.

Schmitz, B. 2005. Homelessness or Symbolic Castration? Subjectivity, Language Acquisition, and Sociality in Julia Kristeva and Jacques Lacan. *Hypathia*. [Elektronies], 20(2). Beskikbaar:
<http://web.ebscohost.com> [2012, Augustus 8].

Seamon, D. 1979. *A geography of the lifeworld: Movement, rest, and encounter*. London: Groom Helm.

Seamon, D. & Sowers, J. 2008. Place and Placelessness, Edward Relph. In P. Hubbard, R. Kitchin & G. Valentine (eds.). *Key Thinkers on Space and Place*. London: SAGE: 43-51.

Shannon, G. 1988. Making a Home of One's Own: The Young in Cross-Cultural Fiction. *The English Journal*. [Elektronies], (77)5. Beskikbaar: <http://www.jstor.org/stable/818964> [2013, Februarie 20].

Skey, M. 2011. 'Thank god, I'm back!': (re)defining the nation as a homely place in relation to journeys abroad. *Journal of Cultural Geography*. [Elektronies], 28(2). Beskikbaar: <http://ic.galegroup.com.ez.sun.ac.za/ic/whic> [2013, Mei 7].

Söderström, O. 2010. Representation. In *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*. [Elektronies]. Beskikbaar: <http://www.credoreference.com.ez.sun.ac.za/book/ibtcg> [2012, Oktober 5].

St. Clair, M. 2004. *Object relations and self psychology: An introduction*. Belmont: Thomson, Brooks & Cole.

Storm Heter, T. 2007. Notes from Being and Nothingness. Beskikbaar: <http://www.esu.edu/~sheter/Phil%20419,%20Lecture%206,%20Being%20and%20Doing,%20Freedom.doc>. [2012, Nov 11].

Strohmayer, U. 2005. Post- Structuralism, in D. Atkinson, P. Jackson, D. Sibley & N. Washbourne (eds.). *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*. London: IB Tauris. [Elektronies]. Beskikbaar: <http://www.credoreference.com> [2012, November 1].

The Cambridge Dictionary of Philosophy. 1999. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Thrift, N. & Pile, S. (eds.). 1995. *Mapping the subject: Geographies of cultural transformation*. London: Routledge.

Tisseron, S. 1994. All writing is drawing: the spatial development of the manuscript, in M. Reid (ed.) *Boundaries: writing and drawing*. New Haven: Yale University Press. 29-42.

Trudeau, D. 2006. Politics of belonging in the construction of landscapes: place-making, boundary-drawing and exclusion. *Cultural Geographies*, [Elektronies], 13(3). Beskikbaar: <http://web.ebscohost.com.ez.sun.ac.za/ehost> [2013, 22 Mei]. p421-443

Tuan, Y. 1977. *Space and place: The perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Tuan, Y. 1974. *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Tucker, A. 1994. In Search of Home. *Journal of Applied Philosophy*, 11(2): 181-187.

UNCHS *Strategies to combat homelessness (habitat executive summary xiii)*. 2000. [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://ww2.unhabitat.org/programmes/housingpolicy/documents/HS-599x.pdf> [2012, September 18].

Vandermerwe [sic], M. 2010. *This place I call home: Stories*. Athlone: Modjaji.

Vouilloux, B. 1994. Drawing Between the Eye and the Hand: (On Rousseau), in M. Reid (ed.) *Boundaries: Writing and Drawing*. Connecticut: Yale University Press. 175-197.

Wasserman, K. 2007. *The book as art: Artists' books from the National Museum of Women in the Arts*. New York: Princeton Architectural Press.

Weinstein, D. & Weinstein, M. 2006. On the visual constitution of society: The contributions of Georg Simmel and Jean-Paul Sartre to a sociology of the senses, in P. Hamilton (ed.). *Visual Research Methods*. London: Sage: 271-287.

Wu, K. 1993. The other is my hell; the other is my Home. *Human Studies*. [Elektronies], 16(1/2). Beskikbaar: <http://www.jstor.org.ez.sun.ac.za/stable/20010995> [2013, Mei 24].

7. LYS VAN ILLUSTRASIES

I WISH...projek

Figuur 1: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... president*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 2: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... home*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 3: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... jail*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 4: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... peace*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 5: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... job*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 6: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... house*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 7: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... toilets*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 8: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... researcher*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 9: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... doctor*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

Figuur 10: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *I WISH... ceo*, 2011.

Foto, 148mm x 210mm.

TRACE-projek

Figuur 11: Marli Lyon, *Fotoproefblad*, 2011. Foto, A3 - 420mm x 297mm.

Figuur 12: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alessandro i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 13: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alessandro ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 14: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alessandro ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 15: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alex & Bagdan i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 16: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Alex & Bagdan ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 17: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Brother i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 18: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Brother ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 19: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Mary i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 20: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Mary ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 21: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Walter*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 22: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Oupa Kosie i*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

Figuur 23: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Oupa Kosie ii*, 2011.

Foto Collage, 420mm x 148mm.

10 DAE PALIMPSES-projek

Figuur 24: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Skulp Dag*, 2011.

Gemengde Medium, 600mm x 200mm.

Figuur 25: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *'House' Dag*, 2011.

Gemengde Medium, 600mm x 200mm.

Figuur 26: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Stok Dag*, 2011.

Gemengde Medium, 600mm x 200mm.

Figuur 27: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Kontoere Dag*, 2011.

Gemengde Medium, 600mm x 200mm.

Figuur 28: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Nadere Besonderhede i*, 2011.

Gemengde Medium.

Figuur 29: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Nadere Besonderhede ii*, 2011.

Gemengde Medium.

Figuur 30: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Nadere Besonderhede iii*, 2011.
Gemengde Medium.

Figuur 31: Marli Lyon & Tamlyn P. Young, *Nadere Besonderhede iv*, 2011.
Gemengde Medium.